

Demir Baba Tekkesi'nin yeniden yorumu: Razgrad Arkeoloji Cemiyeti ve Ananie Yavaşov'un eserleri (1922–1934) etrafında bir değerlendirme

Memish Syuleyman Merdan¹

Özet

Bu alışma, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin 1922–1934 yılları arasında yayımlanan yıllık raporları ile Anani Yavařov'un "Kutsal Bulgar Eski Eseri" Demir Baba Tekkesi adlı eseri üzerinden Deliorman bōlgesine dair arkeolojik, tarihī ve kōltōrel verileri incelemektedir. Çalışma, Demir Baba Tekkesi etrafında şekillenen tarihī yorumların ortaya çıkışını, gelişimini ve zamanla nasıl sistemli bir tarih tezine dōnūřtōđōnū değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede yıllık raporlarda yer alan saha araştırmaları, arkeolojik buluntular, hōyōkler, eski mezarlıklar, yerleşim izleri ve bōlgedeki tarihī yapılar birlikte ele alınmıştır. Raporlarda ۆzellikle Demir Baba Tekkesi, Mumcular Hōyōđō ve Han Omurtag (M. S. 814 - 831)'a atfedilen mezar meselesi ۆzerinde durulmaktadır. Tekkenin mimarī ۆzellikleri, çevresindeki hōyōkler, mezar alanları ve coęrafī konumu erken Bulgar tarihīyle ilişkilendirilmiş; yapının yalnızca bir Bektaři-Kızılbaş ziyaretgāhi değil, aynı zamanda Bulgar tarihī mirasının ۆnemli bir unsuru olarak yeniden tanımlanmaya çalışıldığı gōrōlmūřtūr. Bunun yanında Kızılbaş-Alevī-Bektaři toplulukları, terk edilmiş Tōrk mezarlıkları, halk anlatıları ve bōlgedeki dinī pratikler de Deliorman'ın çok katmanlı tarihī yapısını açıklayan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin yalnızca arkeolojik araştırmalar yapan bir kurum olmadığı, aynı zamanda mōze faaliyetleri, konferanslar, yayınlar ve basın aracılığıyla tarihī mirası yorumlayan ve kamuoyuna aktaran bir yapı hāline geldiği ortaya konulmuştur. Yavařov'un eseri ise bu tarihī ve arkeolojik yorumları sistemli bir bōtōn hāline getirerek Demir Baba Tekkesi'ni millī tarih sōylemi içinde yeniden konumlandırmaktadır.

Reinterpretation of the Demir Baba Tekke: An evaluation within the framework of the works of the Razgrad Archaeological Society and Ananie Yavashov (1922–1934)

Abstract

This study examines the archaeological, historical, and cultural data concerning the Deliorman (Ludogorie) region through the annual reports published by the Razgrad Archaeological Society between 1922 and 1934, together with Anani Yavashov's work "The Sacred Bulgarian Antiquity": Demir Baba Tekke. The study aims to examine the emergence and development of historical interpretations centered on the Demir Baba Tekke, and how these evolved over time into a systematic historical thesis. In this context, field surveys, archaeological finds, tumuli, old cemeteries, settlement traces, and historical structures recorded in the annual reports have been examined collectively. The reports particularly focus on the Demir Baba Tekke, the Mumcular Tumulus, and the issue of the tomb attributed to Khan Omurtag (r. 814–831 AD). The architectural characteristics of the tekke, the surrounding tumuli, burial areas, and its geographical location were associated with early Bulgarian history; thus, the structure was reinterpreted not only as a Bektashi-Kızılbash place of pilgrimage but also as an important component of Bulgarian historical heritage. In addition, Kızılbash-Alevi-Bektashi communities, abandoned Turkish cemeteries, oral narratives, and local religious practices were evaluated as elements reflecting the multilayered historical character of the Deliorman region. The study also demonstrates that the Razgrad Archaeological Society was not merely an institution conducting archaeological research, but also a body that interpreted and presented historical heritage to the public through museum activities, conferences, publications, and the press. Yavashov's work systematized these historical and archaeological interpretations, thereby repositioning the Demir Baba Tekke within the framework of national historical discourse.

Article History

Received
2025-10-12
Accepted
2026-05-13

Anahtar Kelimeler

Ananie Yavaşov,
Han Omurtag,
Demir Baba
Tekkesi,
Bulgaristan.

Keywords

Ananie Yavashov,
Khan Omurtag,
Demir Baba
Tekke, Bulgaria.

¹Corresponding Author: Memish Syuleyman Merdan, Turkish Language and Literature Faculty of Humanities, Shumen University, Shumen/Republic of Bulgaria.

memish_merdan@abv.bg <https://orcid.org/0000-0002-1236-2477> <https://ror.org/03yht3k11>

Giriş

Ananie Yavaşov (1855–1934), XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan'da faaliyet göstermiş önemli bir bilim insanı, eğitimci ve arkeoloji araştırmacısıdır. Razgrad'da doğan Yavaşov, eğitimini Bolgrad Merkez Lisesi ve Prag'daki Malostranska Lisesi'nde sürdürmüştür; ardından Prag Politeknik Okulu'nun endüstriyel kimya bölümünden mezun olmuştur. Öğrenciliği sırasında botanik, zooloji, jeoloji ve mineraloji derslerine de devam ederek doğa bilimleri alanında geniş bir bilgi birikimi edinmiştir.

Bulgaristan'a döndükten sonra öğretmenlik, okul müdürlüğü ve eğitim müfettişliği görevlerinde bulunan Yavaşov, zooloji, botanik ve kimya alanlarında ders kitapları hazırlamış; Bulgaristan florası ve halk hekimliği üzerine çalışmalar yayımlamıştır. "Bulgaristan Florasının Tanınmasına Katkı", "Bulgar Halk Hekimliğine Katkı" ve "Kuzey Bulgaristan Florası" adlı eserleriyle tanınmış; bu çalışmalarını sayesinde Bulgar Edebiyat Cemiyeti (bugünkü Bulgaristan Bilimler Akademisi)'ne önce muhabir, ardından asli üye seçilmiştir (Marinov, 1987; Stoyanov, 2007, c. 13-19).

Şekil 1

Ananie Yavaşov, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti Müzesi binasının önünde

Yavaşov'un en önemli faaliyet alanlarından biri arkeoloji ve yerel tarih araştırmaları olmuştur. Özellikle Abritus antik kentinde gerçekleştirdiği kazılarla Razgrad'daki ilk müze koleksiyonunun temelini atmış ve bölgedeki arkeolojik çalışmaların kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. 1922 yılında kurulan Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin başkanlığını üstlenmiş; cemiyet aracılığıyla arkeolojik buluntuların araştırılması, korunması ve yayımlanması süreçlerini yönlendirmiştir.

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti, 1922 yılında Razgrad ve çevresindeki tarihî eserleri incelemek, korumak ve tanıtmak amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin nizamnamesinde kazılar yapmak, ilmî geziler düzenlemek, eserleri toplamak ve muhafaza etmek, konferanslar tertip etmek ve devlet kurumlarıyla

iş birliği içinde çalışmak gibi faaliyetler yer almaktadır (Ustav na Razgradskoto arheologičesko drujestvo,1922). Bu yönüyle cemiyet, yalnızca akademik bir kuruluş olarak değil, aynı zamanda yerli halkta tarih bilinci oluşturmayı hedefleyen bir yapı olarak faaliyet göstermiştir. Bu kapsamda definecilikle mücadele etmek ve tarihî eserlerin korunmasını sağlamak da cemiyetin başlıca görevleri arasında bulunmuştur (Bogomirova, 2007, c. 21-22).

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti, Bulgaristan'daki diğer arkeolojik kuruluşlarla da bağlantı içindedir. Özellikle Bulgar (Bulgaristan) Eski Eseri Arkeoloji Ortaklığı (Arheologičesko sdrujenie "Bilgarska Starina") ile kurulan ilişkiler, cemiyetin faaliyet alanını genişletmiş ve daha büyük organizasyonlara katılmasını sağlamıştır. Bu iş birlikleri sayesinde Razgrad'daki yerel çalışmalar, ulusal ölçekte yürütülen arkeolojik faaliyetlerin bir parçası hâline gelmiştir. Aynı zamanda farklı bölgelerdeki arkeoloji cemiyetleri arasında bilgi ve yöntem alışverişi mümkün olmuştur (Merdan, 2022).

1924 yılında kurulan Bulgar Eski Eseri Arkeoloji Ortaklığı (Arheologičesko sdrujenie "Bilgarska Starina"), Bulgaristan'daki eski eserlerin araştırılması, korunması ve tanıtılması amacıyla faaliyet gösteren en önemli kurumlardan biridir. Bu kuruluş, Şumnu Arkeoloji Cemiyeti ile yakın iş birliği içinde çalışmış; Pliska, Preslav ve Madara gibi önemli tarihî merkezlerde kazı, bakım ve tanıtım faaliyetleri yürütmüştür. Aynı zamanda müze koleksiyonlarının geliştirilmesi, bilimsel yayınların hazırlanması ve arkeolojik alanların düzenlenmesi gibi çok yönlü faaliyetler üstlenmiştir (Velikov, V. 1987; 1989).

Ortaklık, sadece bilimsel çalışmalarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kamuoyu oluşturmayı hedefleyen etkinlikler düzenlemiştir. Ulusal şenlikler, broşürler ve görsel materyaller aracılığıyla hem halkın ilgisini çekmeyi hem de devlet kurumlarının desteğini sağlamayı amaçlamıştır. 1936 yılında çıkarılan bir talimatname ile Pliska, Preslav ve Madara'daki bazı arazilerin gelirleri bu kuruluşa bırakılmış ve böylece Ortaklık, eski eserlerin korunması ve düzenlenmesi konusunda resmî bir yetki kazanmıştır.

Bulgar Eski Eseri Arkeoloji Ortaklığı ile Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin kesiştiği en önemli alanlardan biri Demir Baba Tekkesi olmuştur. 1927 yılında Ortaklığın yıllık toplantısının bu tekkede yapılması kararlaştırılmış ve etkinlik "Omurtag'ın mezarı" fikri etrafında düzenlenmiştir. Bu toplantı, yalnızca bilimsel bir inceleme değil, aynı zamanda belirli bir tarihî yorumu yaygınlaştırma girişimi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Ortaklık üyeleri, Demir Baba Tekkesi'ni "eski Bulgar eseri" olarak tanımlama yönünde faaliyet göstermiş ve bu görüşün kamuoyunda benimsenmesi için çaba sarf etmiştir. Bu süreçte Yavaşov'un aktif rol oynadığı, hatta Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin girişimleri sayesinde çeşitli konferanslarda tekkenin korunması ve Bulgar mirası olarak kabul edilmesi yönünde kararlar alındığı anlaşılmaktadır (Merdan, 2022).

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin en dikkat çekici yönlerinden biri, faaliyetlerini basın aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırmasıdır. Yavaşov'un gazete yazıları, bilimsel tartışmaları akademik çevrelerin dışına taşıyarak kamuoyunun gündemine getirmiştir. Bu süreçte Cemiyet, yalnızca bilgi üreten bir kurum değil, aynı zamanda bu bilgiyi yorumlayan ve yönlendiren bir unsur hâline gelmiştir. Basın üzerinden yürütülen tartışmalar, Cemiyetin görüşlerinin yayılmasını sağladığı gibi, farklı fikirlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti, yürüttüğü faaliyetleri düzenli biçimde yıllık raporlar hâlinde yayımlamıştır. Bu raporlar, saha araştırmaları, arkeolojik buluntular ve incelenen tarihî alanlara ilişkin bilgileri sistemli şekilde kayıt altına almaktadır. 1922-1934 yılları arasını kapsayan ve bazıları maddî sebeplerle iki yıllık dönemleri birlikte ele alan toplam on rapor, bölgedeki araştırmalara dair doğrudan veriler sunmaları bakımından önemli kaynaklar niteliğindedir.

Radina Bogomirova, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin kuruluşu ve gelişimine dair çalışmasını büyük ölçüde bu yıllık raporlara dayandırmış; raporların yayımlanmasının sona erdiği dönem sonrası için ise cemiyetin protokol (tutanak) defterinden yararlanmıştır. Bogomirova'ya göre, dönemin zor yayıncılık şartlarına ve raporların sınırlı bir uzman çevrelerine hitap etmesine rağmen, söz konusu yayınlar Bulgaristan'daki arkeoloji çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Raporlar cemiyet üyelerine ücretsiz dağıtılmış, benzer kurumların yayınlarıyla değiş tokuş edilmiş ve baskı masraflarının bir kısmını karşılamak amacıyla düşük ücretlerle satışa sunulmuştur (Bogomirova, 2007, c. 27-28).

Raporların dokuzunu Ananie Yavaşov hazırlayıp yayımlanmış, onuncu ve son rapor ise onun ölümünden sonra Stefan Slavov tarafından düzenlenmiştir (Stoyanov, 2007, c. 17). Bu raporlarda

Demir Baba Tekkesi, Mumcular Höyüğü, Han Omurtag'a atfedilen mezar, Kızılbaş-Alevî-Bektaşî toplulukları ve bölgedeki diğer tarihî unsurlara ilişkin kayıtlar bir arada yer almaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, ilgili konulara dair bilgilerin kaynaklarını ortaya koymak ve mevcut verileri bütüncül bir çerçevede değerlendirmek amacıyla, yıllık raporların Demir Baba Tekkesi ile ilgili bölümleri incelenerek değerlendirilmiştir.

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin 1922–1923 yıllarını kapsayan birinci yıllık raporu (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., *I. Otčet.*), cemiyetin kuruluş sürecinde karşılaştığı kurumsal, maddî ve idarî güçlükleri ortaya koymaktadır. Raporda, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin en büyük sorununun müze için uygun ve kalıcı bir mekân eksikliği ile maddî yetersizlikler olduğu belirtilmektedir. Cemiyet, sınırlı imkânlarla rağmen yerel desteklerle müzeyi düzenlemeye çalışmış; ancak finansal sıkıntılar arkeolojik kazıları ve eserlerin sistemli biçimde korunmasını önemli ölçüde sınırlandırmıştır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., *I. Otčet.*, c. 1-2).

Birinci raporun dikkat çekici bir konusu, Mumcular Höyüğü etrafında şekillenen tarihî tartışmalardır. Bölgedeki en yüksek ve görkemli höyüklerden biri olan Mumcular Höyüğü, Han Omurtag'a atfedilen mezar ile ilişkilendirilmektedir. Höyüğün Tuna ile Aboba-Pliska arasındaki konumu, çevresindeki yerleşim izleri ve özellikle Demir Baba Tekkesi ile birlikte oluşturduğu arkeolojik manzara, bu yorumun temel dayanakları olarak sunulmaktadır. Bu çerçevede höyük yalnızca bir arkeolojik yapı olarak değil, erken Bulgar tarihine dair önemli bir merkez olarak değerlendirilmiştir. Ancak raporda, bu iddianın kesinlik kazanabilmesi için kapsamlı arkeolojik kazıların yapılmasının zorunlu olduğu da özellikle belirtilmektedir. Cemiyet bu amaçla kazı girişimlerinde bulunmuş, hatta iş gücü sağlanması için yerel idarelerle görüşmeler gerçekleştirmiştir; fakat gerekli resmî izinlerin alınamaması sebebiyle bu planlar uygulamaya geçirilememiştir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., *I. Otčet.*, c. 3-4).

Birinci raporda Demir Baba Tekkesi'nin mimarî yapısı, dinî işlevi ve tarihsel gelişimi ayrıntılı biçimde ele alınmamış; tekke daha çok, Omurtag'ın mezarının konumuna ilişkin arkeolojik tartışmanın destekleyici unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle rapor, tekkeyi bağımsız bir araştırma konusu olarak değil, Mumcular Höyüğü ile bağlantılı daha geniş bir tarihî ve arkeolojik çerçeve içinde ele almaktadır. Ayrıca cemiyetin düzenlediği ilmî geziler kapsamında çevredeki höyükler ve eski yerleşim alanları incelenmiş, çeşitli buluntular müzeye kazandırılmış; ancak definecilik faaliyetlerinin bazı arkeolojik alanlarda ciddi tahribata yol açtığı da vurgulanmıştır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., *I. Otčet.*, c. 5-9).

Genel olarak değerlendirildiğinde birinci yıllık rapor, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin son derece sınırlı imkânlarla yürüttüğü faaliyetleri, bölgedeki ilk sistemli arkeolojik araştırma girişimlerini ve özellikle Mumcular Höyüğü ile bağlantılı olarak Demir Baba Tekkesi'nin tarihî tartışmalara dâhil edilmesini ortaya koymaktadır. Rapor, hem erken dönem Bulgar arkeolojisinin çalışma koşullarını hem de Demir Baba Tekkesi'nin ilerleyen yıllarda giderek merkezileşecek olan tarihî ve ideolojik tartışmalardaki yerinin başlangıç aşamasını göstermesi bakımından dikkat çekici bir belge niteliğindedir.

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin 1924 yılını ele alan ikinci raporda Demir Baba Tekkesi, cemiyetin dikkatini çeken başlıca tarihî alanlardan biri olarak öne çıkar. Raporun ilk kısmında Razgrad Müzesi'nin gelişimi, eski eserlerin toplanması, kazı faaliyetlerine dair planlar ve yerel idarelerin desteğiyle sürdürülen çalışmalar anlatılır. Bunun yanında Aboba-Pliska, Madara ve Preslav gibi erken Bulgar tarihi açısından önemli merkezlerin korunmasına yönelik girişimler ile arkeoloji konferansları da değerlendirilir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1925, c. 3-4). Ancak raporun asıl ağırlık noktası Demir Baba Tekkesi'dir. Tekke, burada yalnızca bir dinî yapı veya Bektaşî dergâhı olarak değil, Bulgar tarihine ait bir anıt ve "Bulgar eski eseri" olarak konumlandırılır.

Bu raporda Demir Baba Tekkesi'nin ya bizzat kendisinin ya da yakınındaki Mumcular Höyüğü'nün Bulgar çarı Omurtag (M.S. 814-831)'ın mezarı olabileceği ileri sürülür: "Kazamızda bulunan çok sayıdaki tarih öncesi höyük ve kalenin yanı sıra, her Bulgar için kutsal sayılan en önemli tarihî eserlerden biri de "Demir Baba" Tekkesi'dir. Büyük bir ihtimalle Bulgar Çarı Omurtag'ın burada gömülü olduğu düşünülmektedir." (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1925, c. 6). Böylece tekke, Birinci Bulgar Devleti ile ilişkilendirilir ve Deliorman'ın tarihî coğrafyası içinde yeni bir anlam kazanır. Metinde ayrıca tekkenin doğal çevresi de özellikle vurgulanır. Kayalık vadi, su kaynakları ve ormanlık

alan, burayı yalnızca tarihî bir mekân değil, aynı zamanda yerli halk ve çevreden gelen ziyaretçiler için dinlenme ve toplanma alanı hâline getiren unsurlar olarak sunulur. Bu bakımdan tekke, hem arkeolojik hem de toplumsal bir merkez olarak değerlendirilir (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1925, c. 6).

İkinci raporda dikkat çeken bir diğer husus, tekkenin korunması ve bilimsel bakımdan incelenmesi gerektiği yönündeki çağrıdır. Cemiyet, tekkeye dair efsanelerin, rivayetlerin ve tarihî bilgilerin toplanmasını; bunların broşür veya kitap hâlinde yayımlanmasını ve fotoğraflarla desteklenerek daha geniş çevrelere tanıtılmasını önermektedir (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1925, c. 6). Bu öneri, cemiyetin yalnızca saha araştırması yapan bir kurum olmadığını, aynı zamanda tarihî mirası kamuoyuna aktarmayı amaçlayan bir kültür kurumu olarak hareket ettiğini göstermektedir.

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin Üçüncü Yıllık Raporu, 1925 yılı faaliyetlerini ve özellikle Demir Baba Tekkesi etrafında şekillenen tarihî-arkeolojik tartışmaları ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Raporunda, maddî yetersizlikler ve belediyelerden işçi desteği sağlanamaması sebebiyle Hisarlık ve çevresinde planlanan geniş çaplı sondaj kazılarının gerçekleştirilemediği belirtilmektedir. Buna rağmen müze koleksiyonunun önemli ölçüde zenginleştiği ve yeni buluntularla genişlediği ifade edilmektedir.

Yılın en önemli çalışması, müze sorumlusunun Demir Baba Tekkesi ve çevresinde yaptığı araştırmalar olmuştur. Bu incelemelerin amacı, Mumcular Höyüğü'nün veya tekke içerisindeki türbenin Omurtag Han'ın kitabelerde geçen "pek şanlı mezarı" olup olamayacağını araştırmaktır (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1926, c. 1).

Raporunda ayrıca Osenets ile Kalfa Dere arasında bulunan "Güvence" adlı höyükte yapılan küçük çaplı kazılardan söz edilmektedir. Bu çalışmalarda kalın sur duvarları, Bizans dönemine ait olabilecek sikkeler, seramik parçaları ve insan iskeletleri bulunmuş; höyüğün bir kale yerleşmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen buluntular müzeye taşınmıştır (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1926, c. 1-2).

1925 yılında Razgrad Arkeoloji Cemiyeti müze sorumlusu Preslav'da düzenlenen "Bulgar Eski Eseri" konferansına da katılmıştır. Burada Preslav, Aboba-Pliska, Madara ve Demir Baba Tekkesi'nin korunmasına ilişkin kararlar alınmış; özellikle Demir Baba Tekkesi'nin Bulgar tarihî mirası kapsamında değerlendirilmesi dikkat çekmiştir. Konferans kararları arasında, "Aboba, Madara ve Demir Baba Tekkesi'nin kanunla Bulgar eski eserleri olarak ilan edilmesi" de yer almaktadır (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1926, c. 2).

Raporun önemli bir kısmı Demir Baba Tekkesi'nin mülkiyeti ve gelirleri üzerine ayrılmıştır. Cemiyet, tekkenin ve ona bağlı taşınmaz malların Razgrad Vakıf Komisyonu tarafından haksız biçimde kontrol altına alındığını ileri sürmektedir. Belgelerin, bu malların aslında Kurtuluş Savaşı (1877-1878) sonrasında sahipsiz kalan muhacir (firari) malları olduğunu ve uzun süre devlet tarafından yönetildiğini gösterdiği belirtilmektedir. Tekkeye ait gelirlerin yıllarca toplandığı, ancak türbenin bakımına harcanmadığı ve yapının giderek harap olduğu vurgulanmaktadır.

Raporunda, yapının korunması gerektiği şu ifadelerle dile getirilmektedir: "Artık ilgili makamlarca, herhangi bir devlet kaygısına kapılmadan, bu görkemli türbe binasının korunması için ciddi tedbirler alınmasının zamanı gelmiştir." Aynı metinde, yapının Omurtag'ın mezarı mı yoksa Demir Baba'ya ait bir türbe mi olduğunun ikinci planda kaldığı, asıl meselenin tarihî anıtın korunması olduğu belirtilmektedir (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1926, c. 2-3).

Müze binasına ilişkin bölümde, mevcut yapının temel ihtiyaçları karşılayabilecek durumda olduğu; ancak rutubet ve alan yetersizliği sebebiyle ileride genişletilmesinin zorunlu hâle geleceği ifade edilmektedir. Belediye desteğiyle yeni bir kat inşa edilmesi veya binanın tamamen müzeye dönüştürülmesi önerilmektedir. Böylece Razgrad'ın önemli bir kültür merkezine dönüşebileceği savunulmaktadır (Razgradsko arheoloğičesko drujestvo, 1926, c. 3-4).

Raporunda ayrıca eski mezarlıkların araştırılmasına yönelik kararlar da yer almaktadır. Bu bağlamda, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti yönetim kurulunun dikkat çekici kararlarından biri, eski

mezarlıkların araştırılması için 5 bin leva ayırmasıdır. Özellikle terk edilmiş Türk köy mezarlıkları ve Demir Baba Tekkesi çevresindeki mezarlıkların kazılması planlanmıştır. Amaç, eski Deliorman nüfusunun tarihi hakkında bilgi toplayabilmektir (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1926, c. 4-5).

Cemiyetin yıllık raporları yalnızca idarî belgeler olarak değil, aynı zamanda birer “müze bülteni” olarak tasarlandığı için, önemli eski eserler hakkında tanıtıcı bilgiler yayımlanmasına da karar verilmiştir. Böylece hem müzenin tanıtılması hem de halkın bulduğu tarihî eserleri müzeye teslim etmeye teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1926, c. 5).

Raporda Demir Baba Tekkesi meselesi yalnızca dinî değil, aynı zamanda tarihî, siyasî ve millî bir konu olarak ele alınmaktadır. Özellikle Mumcular Höyüğü ile tekkenin Omurtag Han'ın mezarı olabileceği iddiası geniş biçimde tartışılmıştır. Mumcular Höyüğü'nün yüksekliği ve bölgedeki hâkim konumu bu görüşü destekleyen unsurlar arasında gösterilirken, bazı araştırmacılar tekkenin bulunduğu vadinin daha çok bir Müslüman velinin mezarına uygun olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte türbenin büyük ve anıtsal yapısı nedeniyle sıradan bir Osmanlı yapısı olmadığı ileri sürülmektedir (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1926, c. 7-12).

Raporda Demir Baba, gerçekten yaşamış bir Bektaşî dervişi olarak tanıtılmakta; Türk halkının onu “Hasan Demir Baba Pehlivan” adıyla andığı ve Bektaşî-Kızılbaş topluluklarının bir veli kabul ettiği belirtilmektedir. Tekkenin hâlen ziyaret edildiği, burada kurbanlar kesildiği ve adaklar adandığı ifade edilmektedir (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1926, c. 12).

Üçüncü raporun temel yaklaşımı şudur: Yapının gerçekten Omurtag'ın mezarı mı yoksa Demir Baba'ya ait bir türbe mi olduğu henüz kesin değildir; bunu ancak gelecekte yapılacak kazılar belirleyebilir. Buna rağmen hangi kökene ait olursa olsun, bu anıtsal yapının korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

1926 yılına ait dördüncü raporda yer alan “Demir Baba Tekkesi — Eski Bulgar Eseri” başlıklı yazı (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1927, c. 3-7), önceki raporda ortaya konulan görüşleri daha sistemli ve daha iddialı bir çerçeveye taşır. Bu metinde Demir Baba Tekkesi'nin yalnızca tarihî ve arkeolojik yönü değil, aynı zamanda hukukî ve idarî statüsü de ele alınır. Yazar, türbenin Türk, Roma veya Bizans yapısı olmadığı; mimarî özellikleri bakımından Protobulgar karakter taşıdığı görüşünü savunur. Bu görüş, Han Omurtag (M.S. 814-831)'a ait kitabeler, yapının taş mimarisi ve çevredeki arkeolojik unsurlarla desteklenmeye çalışılır.

Bu raporda Demir Baba Tekkesi'ndeki türbenin, Bulgar çarı Omurtag'ın hayattayken yaptırdığı “pek meşhur mezar” olduğu tezi güçlü biçimde vurgulanır. Mumcular Höyüğü de bu tartışmanın önemli bir parçası olarak değerlendirilir; ancak raporda ağır basan kanaat, mezarın doğrudan türbenin kendisi olduğu yönündedir. Böylece tekke, Alevî-Bektaşî geleneğine ait bir ziyaretgâh olmanın yanında, erken Ortaçağ Bulgar tarihinin merkezî bir unsuru olarak yorumlanır.

Aynı metinde tekkenin mevcut durumu sert biçimde eleştirilir. Türbenin ve ona bağlı yapıların bakımsız bırakıldığı, gerekli onarımların yapılmadığı ve yapının harap olmaya terk edildiği belirtilir. Özellikle tekkeye ait gelirlerin Razgrad Vakıf Komisyonu (Encümeni) tarafından kullanıldığı, ancak bu gelirlerin yapının korunması ve tamiri için harcanmadığı ileri sürülür (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1927, c. 7). Bu noktada arkeolojik yorum ile mülkiyet meselesi birbirine bağlanır: Eğer yapı Bulgar tarihine ait bir anıtsa, vakıf idaresi altında bulunması meşru görülmemektedir.

Rapor, tekkenin taşınmazları hakkında da ayrıntılı bir belge tartışması yürütür. Buna göre tekkeye ait malların aslında vakıf malı olmadığı, 1878'den sonra uzun süre devlet mülkiyetinde kaldığı ve daha sonra çevredeki köylere tahsis edildiği ifade edilir. 1888-1889 yıllarındaki resmî yazışmalar ve 1888 tarihli 35 No'lu protokol (tutanak), bu iddianın temel dayanakları olarak kullanılır. 1889 tarihinde tekkeye mütevellî ve zaviyedar tayin edilen Ali Rıza Afuzov (Merdan, 2020, s. 139) aracılığıyla yürütülen idare biçimi hatırlatılır; ancak daha sonraki süreçte bu düzenin bozulduğu ve malların vakıf komisyonunun eline geçtiği belirtilir (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1927, c. 4-6).

Bu bakımdan dördüncü rapor, Demir Baba Tekkesi'ni yalnızca korunması gereken eski bir yapı olarak değil, yeniden tanımlanması gereken bir tarihî miras olarak ele alır. Metnin vardığı sonuç açıktır: Tekke artık sadece dinî bir merkez olarak görülmemeli, millî bir anıt kabul edilmelidir. Bu

nedenle mevcut idareden alınması, yerel kurumların ve arkeoloji çevrelerinin gözetimine verilmesi, gelirlerinin ise bakım, onarım ve araştırma çalışmalarına yönlendirilmesi gerektiği savunulur. Böylece rapor, arkeolojik tez ile idarî talebi aynı metin içinde birleştiren güçlü bir müdahale metni hâline gelir.

1927 yılına ait beşinci rapor, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin faaliyetlerini daha geniş bir kurumsal çerçevede ortaya koyar. Bu rapora göre cemiyetin temel faaliyeti, eski eserlerin toplanarak müzeye kazandırılmasıdır. Bu eserler çoğu zaman bölge halkı tarafından getirilmiş ya da idare aracılığıyla toplanmıştır. Bu durum, arkeolojik faaliyetlerin henüz sistemli kazılardan ziyade dağınık buluntuların derlenmesine dayandığını göstermektedir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 3).

Aynı yıl Razgrad Arkeoloji Cemiyeti başkanı (ve müze sorumlusu) A. Yavaşov'un, "Bulgar Eski Eseri" Arkeoloji Ortaklığı'nın Demir Baba Tekkesi'nde düzenlenen yıllık toplantısına katılması, tekkenin yalnızca yerel değil, ulusal ölçekte de önem kazandığını ortaya koyar. Bu etkinlikte Pliska, Preslav ve Madara gibi erken Bulgar tarihinin önemli merkezlerinde kazıların sürdürülmesi, ziyaretçiler için altyapı hazırlanması ve eski eserlerin korunmasına yönelik tedbirlerin artırılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca broşürler ve kartpostallar yayımlanarak tarihî eserlerin tanıtılması, halkın bilinçlendirilmesi ve yaklaşan tarihî yıldönümlerine yönelik hazırlık yapılması gibi konular da gündeme gelmiştir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 3-4).

Beşinci Rapor'un dikkat çeken bir diğer yönü cemiyetin mali durumuna dair verilen bilgilerdir. Gelirlerin büyük kısmının üye aidatları ve bağışlardan oluştuğu, buna rağmen müze faaliyetleri ve araştırmalar için yeterli kaynak bulunmadığı ifade edilir. Bu nedenle bağış kampanyaları düzenlenmesi, piyango tertip edilmesi ve görsel materyaller yayımlanması gibi gelir artırıcı öneriler sunulur. Razgrad ve çevresine ait tarihî ve kültürel mekânları yansıtan görsel materyallerin basılması tavsiye edilmektedir. Özellikle Demir Baba Tekkesi, Mahzar Paşa Tekkesi, Razgrad Lisesi binası, Razgrad camileri gibi yerlerin tasvir edildiği kartpostal ve benzeri yayınların hazırlanmasının hem ekonomik gelir sağlayacağı hem de bölgedeki tarihî mirasın tanıtımına katkıda bulunacağı ifade edilmektedir. Bu tür görsellerin temininin kolay olması, önerinin uygulanabilirliğini artıran bir unsur olarak vurgulanmaktadır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 4-5).

Bunun yanı sıra, halk arasında yaygın olan anlatıların yazılı hâle getirilmesi de cemiyetin kültürel faaliyetleri arasında düşünülmüştür. Bu doğrultuda, "Demir Baba Efsanesi" başlıklı bir broşürün hazırlanarak yayımlanabileceği belirtilmektedir. Bu öneriler, cemiyetin arkeolojik çalışmalarla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda kültürel mirasın tanıtımı ve toplumsal bilincin geliştirilmesi yönünde de aktif bir rol üstlenmeye çalıştığını göstermektedir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 4-5).

Aynı bağlamda mevcut müze binasının yetersiz olduğu, hem sergileme hem de araştırma açısından uygun şartlar sunmadığı belirtilerek daha geniş ve modern bir müze binasının inşa edilmesi gerektiği vurgulanır. Müzenin öğrenciler, yerli halk ve üst düzey devlet yetkilileri tarafından yoğun biçimde ziyaret edilmesi ise cemiyetin faaliyetlerinin kamuoyunda karşılık bulduğunu göstermektedir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 5-6).

Beşinci raporun dikkat çekici bir bölümü Demir Baba Tekkesi'ne ayrılmıştır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 6-8). 2 Ağustos 1927 Aziz İliya günü dolayısıyla tekke çevresinde çok büyük bir halk toplanması (ulusal şenlik) gerçekleşmiştir. Çevre köylerden gelen binlerce insanın vadiyi doldurduğu, panayır havasında geçen bu buluşmanın zamanla bir "millî toplantı" niteliği kazandığı ifade edilir. Bu toplantı sırasında yapılan konuşmalarda tekkenin Bulgar çarı Omurtag'ın mezarı olduğu görüşü açıkça dile getirilmiş ve bu fikir halk arasında güçlü bir karşılık bulmuştur diye belirtilmiştir.

Rapor, bu toplumsal sahneyi ayrıntılı biçimde tasvir eder: Türbe içinde mum yakılması, bağışların bırakılması ve bazı kadınların dua ederken istavroz çıkarması, tekkenin yalnızca Müslümanlara ait bir kutsal mekân olmaktan çıkarak "dinler arası bir ziyaret alanına dönüştüğünü göstermektedir". Bu durum, cemiyetin ileri sürdüğü tarihî yorumun halk nezdinde kabul görmeye başladığı şeklinde değerlendirilir. Müzik, halk oyunları ve şenlik atmosferi içinde gerçekleşen bu toplantı, tekkenin millî bir sembole dönüştürülmesi sürecinin önemli bir aşaması olarak sunulur.

Ancak bu olaydan kısa bir süre sonra tekke ile ilgili tahribat (bkz. Merdan, 2020, ss. 108-109), raporda büyük bir tepkiyle ele alınır. Türbenin altındaki mezar boşluğunun kırılarak açıldığı, içindeki kemiklerin dağıtıldığı ve mezar eşyalarının yağmalandığı belirtilir. Kemiklerin yerlerinin değiştirilmesi ve mezarın bilinçli biçimde tahrip edilmesi, yalnızca bir hırsızlık değil, Bulgar tarihine ait izlerin yok edilmesine yönelik bir girişim olarak yorumlanır. Fail olduğu belirtilen bazı kişilerin isimleri zikredilmekle birlikte, asıl sorumluların kim olduğu konusunda şüphelerin sürdüğü ifade edilir. Bu olay, cemiyetin tekkenin korunmasına yönelik taleplerini daha da güçlendiren bir unsur olarak sunulur (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 7-8).

Raporda ayrıca önemli bir arkeolojik buluntuya da yer verilir. Zavêt köyü yakınlarında bir çiftçi tarafından bulunan tunç bir Buda heykelciğinin müzeye kazandırıldığı belirtilir. Bu buluntu, bölgenin yalnızca Bulgar tarihine değil, daha geniş kültürel etkileşimlere de açık olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnek olarak değerlendirilir (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, V. Otčet ..., ts., c. 8-11).

Bu çerçevede beşinci rapor, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin faaliyetlerini aktarırken, Demir Baba Tekkesi etrafında şekillenen tarihi, kültürel ve millî yorumların artık yalnızca akademik bir tartışma olmaktan çıkıp toplumsal bir olgu hâline geldiğini ortaya koyar.

1928-1929 yıllarını kapsayan altıncı rapor, önceki yıllarda ortaya konulan yorumların daha da kesinleştirildiği ve sistematik bir tarih tezine dönüştürüldüğü bir aşamayı temsil eder. Bu raporda Demir Baba Tekkesi'ndeki türbenin Osmanlı dönemine ait bir yapı olmadığı, aksine Bulgar çarı Omurtag tarafından hayattayken yaptırılmış bir mezar olduğu görüşü açık bir şekilde savunulur (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1930, c. 18-27). Bu iddia, özellikle kitabeler ve mimarî özellikler üzerinden temellendirilmeye çalışılır; yapının planı, malzeme kullanımı ve inşa tekniği, Türk, Roma ya da Bizans mimarisinden ziyade Protobulgar gelenekleriyle ilişkilendirilir. Bu bağlamda türbe, yalnızca tekil bir yapı olarak değil, daha geniş bir mezar kompleksi içinde değerlendirilir. Çevrede yer alan höyükler ve eski yerleşim izleri, bu kompleksin parçaları olarak yorumlanır. Özellikle Mumcular Höyüğü ile tekke arasındaki ilişki yeniden gündeme getirilerek, bölgenin bir bütün hâlinde erken Bulgar dönemine ait bir nekropol alanı olabileceği ileri sürülür. Bu yaklaşım, önceki raporlarda dile getirilen ihtimallerin artık daha güçlü ve kesin ifadelerle sunulduğunu göstermektedir.

Altıncı raporda dikkat çeken bir diğer husus, yapının fizikî durumu ve korunmasına ilişkin eleştirilerin daha da sertleşmesidir. Türbenin uzun süredir ihmal edildiği, gerekli bakım ve onarımın yapılmadığı, hatta bazı bölümlerinin tahrip edildiği vurgulanır. Mezarın iç kısmına yönelik müdahaleler, yalnızca bir ihmal değil, bilinçli bir yok etme girişimi olarak değerlendirilir. Bu durum, tarihî mirasın korunması meselesini cemiyetin gündeminde daha merkezi bir konuma taşır (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1930, c. 26-27).

Raporda ayrıca, tekkenin idarî statüsüne yönelik eleştiriler de sürdürülür. Vakıf yönetiminin bu tarihî yapıyı korumakta yetersiz kaldığı, gelirlerin bakım ve onarım için kullanılmadığı belirtilir. Bu nedenle tekkenin dinî bir yapı olarak değil, millî bir anıt olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüş daha açık bir biçimde dile getirilir.

Bu dönemde cemiyetin faaliyetleri yalnızca yorum üretmekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bu yorumların kamuoyunda yerleşmesi için çeşitli girişimler de sürdürülür. Tekkenin korunması, düzenlenmesi ve bir ziyaret alanı hâline getirilmesi önerilirken, buranın bir millî anıt ve hatta bir tarih parkı olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilir. Böylece arkeolojik bir alanın yeniden tanımlanması süreci, somut mekânsal düzenleme önerileriyle desteklenir.

1930 yılına ait yedinci rapor, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin faaliyetlerinde belirgin bir duraklama yaşandığını belirtmekle birlikte, saha gözlemleri ve bölgesel incelemeler bakımından önemli veriler sunar. Raporun giriş kısmında, planlanan kazı ve araştırmaların maddî imkânsızlıklar ve insan kaynağı eksikliği nedeniyle gerçekleştirilemediği belirtilir. Cemiyetin çalışmaları bu dönemde daha çok kısa süreli incelemeler, köy gezileri ve müzeye bağış yoluyla kazandırılan eserlerin toplanmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu durum, arkeolojik faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından mali ve kurumsal desteğin belirleyici rolünü açık biçimde göstermektedir (Razgradsko arheologiçesko drujestvo, 1930a, c. 1-2).

Bununla birlikte, yerel askerî birliklerin sağladığı ulaşım imkânları sayesinde cemiyet görevlileri bölgedeki çeşitli yerleşim ve arkeolojik alanları ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Zavut (Zavet), Duraç

(Ludogortsi), Büyük Kokarca (Golyam porovets), Kemanlar (/Kemallar, İsparih), Mumcular (Sveštari) ve Demir Baba Tekkesi başta olmak üzere çok sayıda köy ve höyük incelenmiş; bu geziler sırasında hem tarih öncesi hem de erken tarihî dönemlere ait bulgular tespit edilmiştir. Özellikle Zavet köyünde ortaya çıkarılan ve insan ile at iskeletlerinin birlikte bulunduğu mezar, mezar gelenekleri açısından dikkat çekici bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Bu tür bulgular, bölgedeki gömü pratiklerinin çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1930a, c. 2).

Raporda en dikkat çekici arkeolojik gözlemlerden biri, Mumcular çevresinde yürütülen kazılara ilişkindir. Sofya Müzesi Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen bu kazılarda, iki küçük höyükte insan iskeletlerinin yanı sıra köpek gömülerine de rastlanmıştır. Bu durum, Potobulgar inanç sistemiyle ilişkilendirilerek yorumlanır. Nitekim köpek kurbanının, eski Bulgarların Tengri inancı çerçevesinde gerçekleştirilen yemin ve ritüellerde önemli bir yer tuttuğu ifade edilir. Bu tür yorumlar, arkeolojik bulguların yalnızca maddî veriler olarak değil, aynı zamanda inanç ve kültür tarihine dair göstergeler olarak ele alındığını gösterir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1930a, c. 2).

Yedinci raporda Demir Baba Tekkesi ile Mumcular Höyüğü arasındaki ilişki yeniden gündeme getirilir. Bölgedeki en yüksek höyükte yapılması planlanan kazıların, bu alanın Omurtag'a atfedilen mezarla bağlantısını ortaya çıkarabileceği umulmaktadır. Bu bağlamda tekke ve çevresindeki höyükler, bir bütün hâlinde Protobulgar mezar alanı olarak değerlendirilir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1930a, c. 2). Böylece önceki raporlarda dile getirilen tezler, yeni saha gözlemleriyle desteklenmeye çalışılır.

Aynı raporda Mazhar Paşa (Hüseyn Baba) Tekkesi çevresinde yapılan incelemeler de dikkat çekicidir. Burada Neolitik döneme ait düz bir höyük üzerine inşa edilmiş bir türbenin varlığı tespit edilmiş; ayrıca kaya oyma mezarlar ve mağaralar incelenmiştir. "Tekne mezar" olarak adlandırılan bu yapılar, bölgedeki farklı dönemlere ait gömü geleneklerinin çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu gözlemler, Deliorman bölgesinin yalnızca tek bir tarihî katmana değil, çok katmanlı bir kültürel geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1930a, c. 2-3).

Yedinci raporun genel değerlendirmesi, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin bu dönemde sınırlı imkânlarla yürüttüğü faaliyetlerin, özellikle saha incelemeleri yoluyla bölgenin arkeolojik potansiyelini ortaya koymaya devam ettiğini göstermektedir. Demir Baba Tekkesi, Omurtag ve Mumcular Höyüğü etrafında şekillenen tarihî yorumlar korunmaktadır.

Sekizinci raporda (1932), bölgedeki çok sayıda yerleşim ve höyükte yapılan incelemeler özetlenmektedir. Taşçı (Kamenar) köyü yakınındaki İreka mevkiinde bulunan küçük yerleşim höyüğünde kil idoller ve seramik kaplar tespit edilmiş; Demirciler (Jelyazkovets) köyünden de farklı tipte bir idol elde edilmiştir. Aşıklar istasyonu (Gara Samuil), oradaki Musa Baba Tekkesi ve İki Köprü çevresinde yapılan gözlemler, bu alanların eski yerleşim izleri taşıdığını göstermiştir. Kara Arnaut (Golyam izvor) ve Hırsovo köylerinde incelenen höyükler ve mezar taşları da bölgenin tarih öncesi ve tarihî dönemlerine ışık tutan buluntular sunmuştur. Podayva ve çevresindeki terk edilmiş mezarlıklarda sarıklı ve kabartmalı mezar taşları dikkat çekerken, bu alanların kökenine dair kesin bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Mumcular çevresinde ise çok sayıda höyük, eski yollar ve çeşitli buluntular incelenmiş; bu yol ağının kuzeye, muhtemelen Tuna'ya ve Omurtag'ın sarayına uzandığı ileri sürülmüştür. Ayrıca bölgede tunç fibula ve sikkeler gibi arkeolojik eserler tespit edilerek müzeye kazandırılmıştır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1932, c. 4-5).

Raporun son kısmında öğretmen V. Marinov "Razgrad Şehrinin Arkeolojik Önemi" üzerinde durur. Marinov, Razgrad ve Deliorman bölgesinin arkeolojik bakımdan son derece zengin olduğunu vurgular. Bölgede bulunan höyükler, yerleşim kalıntıları ve çeşitli tarihî eserler, hem Bulgar tarihi hem de dünya tarihi açısından önemli kaynaklar sunmaktadır. Razgrad Müzesi bu zenginliği yansıtan başlıca merkez olup, toplanan eserlerin korunması ve tanıtılmasında An. Yavaşev'in büyük rolü olduğu belirtilir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1931, c. 38-39).

1932 yılına ait dokuzuncu rapor, Deliorman bölgesindeki terk edilmiş mezarlıklar üzerinden yürütülen tartışmaların daha da genişletildiği ve derinleştirildiği bir aşamayı temsil eder. Bu raporda, ormanlık alanlarda ve köy çevrelerinde tespit edilen eski mezarlıklar tasvir edilir. Söz konusu mezarlarda yer alan büyük taş bloklar, sarık biçimli başlıklar ve çeşitli kabartmalar dikkat çekici

unsurlar olarak öne çıkar. Buna karşılık mezar taşlarında herhangi bir yazının bulunmaması, bu yapıların kronolojik ve etnik açıdan kesin biçimde sınıflandırılmasını güçleştirmektedir.

Yerli halkın bu mezarlıklar hakkında kesin bilgiye sahip olmadığı, çoğunlukla bunları yeniçerilere ait olarak yorumladığı belirtilir. Bu tür halk anlatıları raporda kaydedilmekle birlikte, cemiyet tarafından yeterli bir açıklama olarak kabul edilmez. Aksine, bu mezarlıkların kökenine ilişkin alternatif yorumlar geliştirilir. Bu çerçevede, mezarlıkların İslamlaşmış ya da Hristiyanlaşmamış eski Bulgar topluluklarına ait olabileceği ihtimali ileri sürülür. Böylece, bölgedeki İslami unsurların kökeni daha eski bir tarihî tabaka ile ilişkilendirilerek yeniden yorumlanır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1933, c. 16-17).

Bu yorumlar, yalnızca arkeolojik bulgulara değil, aynı zamanda coğrafi ve tarihsel varsayımlara da dayandırılır. Deliorman bölgesinin Güney Rusya ile bağlantılı göç yolları üzerinde bulunması, burada yaşayan toplulukların etnik ve kültürel kökenine dair çıkarımlarda önemli bir unsur olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Kızılbaş/Alevî-Bektaşî topluluklarının kökeni de söz konusu tarihî hareketlilik içinde ele alınır ve bu grupların, daha eski Protobulgar ya da Türkî unsurlarla ilişkili olabileceği yönünde yorumlar yapılır.

Bu raporda Demir Baba Tekkesi doğrudan merkezde yer almasa da, çevresindeki mezarlıklar ve yerleşim alanları üzerinden kurulan tarihî bağlam, tekkenin yorumlanmasına dolaylı olarak katkı sağlar. Kızılbaş toplulukları, yeniçeri geleneği ve Protobulgar unsurlar arasında kurulan ilişkiler, bölgenin çok katmanlı tarihî yapısını açıklama çabasının bir parçası olarak sunulur.

Dokuzuncu raporun sonunda (Razgradsko arheologičesko drujestvo, 1933, c. 18-24) A. V. İzvorov tarafından yayımlanan metinde, Razgrad bölgesindeki Bektaşî tarikatına mensup Razgradlı Derviş Çavuş Vuap Mustafa Aptiev Paçeci'nin elinde bulunan, Hz. Muhammed'in soyuna dair eski bir Türkçe el yazması tanıtılmaktadır. Yaklaşık 6,5 metre uzunluğundaki bu perşömen tomarının, birbirine yapıştırılmış on iki yapraktan oluştuğu, siyah ve kırmızı harflerle yazıldığı ve üzerinde "yedi büyük imamın" mühürlerinin bulunduğu belirtilmektedir. El yazmasının, Hicrî 265-266 yıllarına tarihlenen çok eski bir nüshanın kopyası olduğu ileri sürülmekte; mevcut nüshanın ise yaklaşık 400-450 yıllık olduğu ifade edilmektedir. Belgenin, nesilden nesile kutsal bir emanet olarak aktarıldığı ve Osmanlı yönetimi tarafından benzer nüshaların siyasi sebeplerle toplatıldığı iddia edilmektedir. Metnin Bulgarca çevirisinin, Sofya Devlet Üniversitesi Türk Dili okutmanı Dimitir Gacanov tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

Metnin içeriği büyük ölçüde Hz. Muhammed'in soy kütüğüne ayrılmıştır. Şecere, Şaban Seyyid Tıptık adlı kişiden başlayarak İmam Ali, İmam Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed el-Bakır, Cafer es-Sadık ve diğer imamlar üzerinden Hz. Muhammed'e, oradan da Hz. Âdem'e kadar uzatılmaktadır. El yazmasında ayrıca Hz. Muhammed'in hayatı, ailesi, eşleri, çocukları ve imamların biyografileri anlatılmakta; özellikle İmam Hasan ile İmam Hüseyin'in öldürülmeleri ve Kerbelâ olayı üzerinde durulmaktadır. Metin boyunca imamların çocukları, torunları ve sonraki nesilleri ayrıntılı biçimde sıralanarak geniş bir genealojik silsile oluşturulmaktadır.

A. V. İzvorov'un yazısının sonunda ayrıca, bu büyük tomarın devamı niteliğinde daha küçük ikinci bir Türkçe el yazmasının bulunduğu belirtilmektedir. Bu ikinci metnin, söz konusu Bektaşî dervişin soyunu Hz. Muhammed'e bağladığı ve onun anne tarafından peygamber soyundan geldiği iddiasını desteklediği ifade edilmektedir.

1933-1934 yıllarını kapsayan son onuncu rapor, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin faaliyetlerinin genel bir değerlendirmesini sunmakla birlikte, aynı zamanda kurucu başkan Ananie Yavaşov'un vefatı dolayısıyla kurumsal hafızada önemli bir dönüm noktasını işaret eder. 25 Mayıs 1934 tarihinde Yavaşov'un hayatını kaybettiği kaydedilir ve onun cemiyetin kuruluşundan itibaren yürüttüğü çalışmalar özellikle vurgulanır (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., X. Otçet..., c. 5). Bu bağlamda rapor, yalnızca bir faaliyet dökümü değil, aynı zamanda bir dönemin kapanışını belgeleyen metin niteliği izlenimi oluşturur.

Raporun devamında cemiyetin faaliyetlerinin sürdüğü, ancak özellikle Demir Baba Tekkesi meselesinin hâlen çözülmemiş bir problem olarak varlığını koruduğu ifade edilir. Tekkenin aidiyeti ve tarihî niteliği üzerine yürütülen tartışmaların hem bilimsel hem de ulusal (millî) bir önem taşıdığı

vurgulanır. Bu sorunun çözümü için kısa vadeli girişimlerin yeterli olmayacağı, aksine sürekli ve planlı bir çalışmanın gerekli olduğu belirtilir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., X. Otčet..., c. 8). Böylece önceki raporlarda geliştirilen tezlerin hâlen geçerliliğini koruduğu ve cemiyetin gündeminde merkezi bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır.

Onuncu raporda öne çıkan bir diğer husus, bölgede artan definecilik faaliyetleridir. Yapılan incelemelerde çok sayıda tarihî eserin kaçak kazılar ve bilinçsiz müdahaleler sonucu tahrip edildiği belirtilir. Bu durum, yalnızca maddî kayıplara yol açan bir sorun olarak değil, aynı zamanda tarihî mirasa yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirilir. Cemiyet, hem devlet kurumlarının hem de yerli elemanların bu konuda daha etkin önlemler alması gerektiğini vurgular (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., X. Otčet..., c. 9). Bu çağrı, arkeolojik mirasın korunmasının artık daha acil ve sistematik bir mesele hâline geldiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra raporda müze faaliyetlerine de değinilir. Müze koleksiyonlarının zenginleştirilmeye devam ettiği, yeni buluntuların kaydedildiği ve araştırmaların sürdürüldüğü ifade edilir. Ancak bu çalışmaların daha verimli olabilmesi için maddî ve kurumsal desteğin artırılması gerektiği de açıkça dile getirilir. Böylece cemiyetin karşı karşıya olduğu yapısal sorunlar bir kez daha gündeme getirilmiştir (Razgradsko arheologičesko drujestvo, ts., X. Otčet..., c. 6-7).

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin 1920'li ve 1930'lu yıllara ait raporlarında ortaya konulan değerlendirmeler, Demir Baba Tekkesi etrafında şekillenen tarihî, arkeolojik ve ideolojik yorumların giderek sistematik bir bütün hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle Omurtag'ın mezarı tezi, Mumcular höyüğü ve çevredeki arkeolojik unsurlarla ilişkilendirilerek her raporda daha güçlü biçimde temellendirilmiş; tekkenin yalnızca bir Bektaşî-Kızılbaş dergâhı değil, aynı zamanda erken Bulgar tarihine ait bir anıt olarak yeniden tanımlanmasına zemin hazırlanmıştır. Bu süreçte cemiyet faaliyetleri, saha araştırmaları ve müze çalışmaları, söz konusu yorumların hem bilimsel hem de kamusal alanda yaygınlaştırılmasına hizmet etmiştir.

Yavaşov'un farklı yazı ve raporlarında geliştirdiği görüşler, 1934 yılında yayımlanan "*Kutsal Bulgar Eski Eseri*" *Demir Baba Tekkesi* adlı eserinde (Yavaşov, 1934) sistemli bir bütün hâline getirilmiştir. Bu eser, yalnızca arkeolojik bir inceleme değil; aynı zamanda tarihî yorum, mülkiyet meselesi ve millî kimlik tartışmalarını bir araya getiren bir metindir. Yavaşov'un yaklaşımında tekke, bir yandan Bektaşî-Kızılbaş geleneğinin önemli bir merkezi olarak tanınmakta; diğer yandan bu gelenek, daha eski bir Bulgar tarihî tabakasının üzerine inşa edilmiş bir yapı olarak yorumlanmaktadır.

Eser yapısal olarak iki ana bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm, Yavaşov'un esas inceleme kısmını oluşturur (Yavaşov, 1934, c. 3-20). Bu bölümde tekkenin bulunduğu coğrafi çevre, doğal yapısı, bölgenin tarihî dokusu ve özellikle Alevî-Bektaşî (Kızılbaş) geleneği içindeki yeri ayrıntılı biçimde ele alınır. Aynı zamanda türbenin mimarî özellikleri, çevredeki höyükler, kaleler ve yerleşim izleri değerlendirilerek, yapının Han Omurtag'a ait bir mezar olduğu yönündeki tez sistemli bir şekilde ortaya konur. Bu kısım, hem arkeolojik gözlemler hem de tarihî yorumlar içeren kapsamlı bir analiz niteliği taşır.

İkinci bölüm (Yavaşov, 1934, c. 21-41) ise ekler ve belgelerden oluşmaktadır. Bu kısımda tekkenin mülkiyeti, idaresi ve gelirleriyle ilgili resmî yazışmalar, raporlar ve dilekçeler yer alır. Yavaşov'un çeşitli devlet kurumlarına sunduğu görüşler ve idarî talepler bu belgeler aracılığıyla açıkça görülmektedir. Böylece eser, yalnızca ilmî bir inceleme değil, aynı zamanda tekkenin statüsü ve yönetimi konusunda bir görüş savunan, tarihî verilerle idarî argümanları bir araya getiren bütünlüklü bir çalışma niteliği kazanmaktadır.

Her ne kadar Anani Yavaşov ve Razgrad Arkeoloji Cemiyeti tekkenin özgün dinî kimliğini korumaktan ziyade onu Bulgar millî tarihi içinde yeniden yorumlayan bir yaklaşım benimsemiş olsalar da, yürüttükleri çalışmalar Demir Baba Tekkesi'nin önemine dair güçlü bir farkındalık oluşturmuştur. Ayrıca bu çalışmalar, Bektaşî maddî ve manevî kültürüne yönelik ilginin yalnızca Bulgaristan'da değil, daha geniş ölçekte bilimsel araştırmaların konusu hâline gelmesinde de erken dönemde teşvik edici bir rol oynamıştır.¹

¹ Örneğin: Franz Babinger (1931), "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba", *Mitteilungen de Seminars für Orientalische Sprachen*, Volume 34, Berlin, pp. 84-93. Ayrıca bkz. Jelyazkova, 2011, c. 13-14; Stoyanov, 2017, c. 18.

Ele aldığımız metinlerde dikkat çeken bir diğer unsur, güçlü bir hitabet dilinin kullanılmasıdır. Yavaşov, sık sık "Korkunç Krum'un oğlu", "tarihimizin şanlı sahneleri" gibi ifadelerle okuyucuda duygusal bir etki uyandırmayı amaçlar. Bu tür söylemler yalnızca bilimsel bir anlatım çerçevesinde kalmaz; aynı zamanda millî duyguları harekete geçirmeye yönelik bir dilin varlığını gösterir. Bulgar tarihinin ihtişamı, geçmişin büyüklüğü ve millî kimliğin önemi metinler boyunca sıkça vurgulanır. Bu retorik, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgar toplumunda yaşanan siyasî ve manevî bunalım bağlamında anlam kazanmaktadır.

Yavaşov'un "*Kutsal Bulgar Eski Eseri*" *Demir Baba Tekkesi* adlı eseri çevrilerek Ek kısmında sunulmuştur. Yazarın kullandığı Bulgarca, eski bir dil katmanına ait olmakla birlikte son derece zengin ve akıcı bir üsluba sahiptir. Bu nedenle metin Türkçeye çevrilirken, Yavaşov'un anlatım biçimine ve üslubuna mümkün olduğunca bağlı kalınmasına özen gösterilmiş; köşeli parantez içinde verilen açıklamalar ise tarafımızca eklenmiştir.

Kaynaklar / References

- Babinger, F. (1931). "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba", *Mitteilungen der Seminars für Orientalische Sprachen*, Volume 34, pp. 84-93.
- Bogomirova, R. (2007). "Sızdavane i deynost na Razgradskoto arheologičesko drujestvo". *İzledvaniya v pamet na akad. Ananie Yavašov. Sbornik statii ot naučna konferentsiya, posvetena na 150-godişninata ot negovoto rojdenie, Razgrad, 25 oktombri 2005 g.* Akademično izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", c. 20-33.
- Gergova, D. & Venedikova, K. (2007). *Demir baba teke – bilgarskiyat Erusalim. Pitevoditel.* İzdatelstvo Agato.
- Gramatikova, N. (2011). *Neortodoksalniyat islyam v bilgarskite zemi. Minalo I sivremennost. İK "Gutenberg"*.
- İliev, B. (2005). "Teketo Demir baba – predi i sled Osvobojdenieto". *Demir baba – Jelezniyat başta. Sbornik legendi i naučni izledvaniya.* Kulturno – prosvetno drujestvo "Rodno Ludogorie", c. 71-83.
- Jelyazkova, A. (2011). "Dumi na redaktora". Gramatikova, N. *Neortodoksalniyat islyam v bilgarskite zemi. Minalo I sivremennost. İK "Gutenberg"*, c. 13-16.
- Marinov, V. (1974). "Anani İvanov Yavašov". *Muzei i pametnitsi na kulturata.* IV/1, c. 61-64.
- Merdan, M. (2020). "Demir Baba Tekkesinin Statüsü Hakkında Bulgaristan Basınında Yapılan Tartışmalar: Ananie Yavašov ve Mehmet Celil Arasındaki Yazışmalar Üzerine Bazı Notlar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 95, ss.101-142. <https://doi.org/10.34189/hbv.95.004>
- Merdan, M. (2022). "Bulgar Eski Eseri Arkeoloji Ortaklığının 1927 Yılında Demir Baba Tekkesinde Düzenlenen Etkinliği ile İlgili Bir Arşiv Belgesi". *Yedi İklim Çar Köşede Hacı Bektaş Veli.* Türk ve Arap Dünyası Araştırma Merkezi, ss. 285-304.
- Miçev, N. & Koledarov, P. (1989). *Reçnik na seliştata i seliştните imena v Bilgariya 1878-1987.* Nauka i izkustvo.
- Mikov, L. (2005). *İzkustvoto na heterodoksnite myusyulmani v Bilgariya (XVI-XX Vek). Bektaşi i kızılbaşi/alevii.* Akademično izdatelstvo "Marin Drinov".
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (ts.). *I. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1922-1923 godina.*
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1925). *II. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1924 godina.* Peçatnitsa "Rekord" na K. İvanov.
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1926). *III. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1925 godina.* Peçatnitsa P. Antonov.
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1927). *IV. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1926 godina.* Peçatnitsa Al. Dimov & Hr. Kalev.
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (ts.). *V. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1927 godina.*
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1930). *VI. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1928 - 1929 godina.* Peçatnitsa Hristo Kalev.
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1930a). *VII. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1930 godina.* Peçatnitsa P. Antonov.
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1932). *VIII. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1931 godina.* Peçatnitsa "Hudojnik".
- Razgradsko arheologičesko drujestvo (1933). *IX. Otçet na Razgradskoto arheologičesko drujestvo za 1932 godina.* Peçatnitsa "Hudojnik".

- Razgradsko arheologiçesko drujestvo (ts.). X. Otçet na Razgradskoto arheologiçesko drujestvo za 1933 i 1934 godina. Peçatnitsa "Hudojnik".
- Stefanov, Y. (2004). *Zagadkite na istoriko-arheologiçeskiya rezervat Sboryanovo i Stomogilieto*. Izdatelstvo "PIK".
- Stoyanov, S. (2007). Akademik Ananie Yavašov – jivot i nauçna deynost. *Ízsledvaniya v pamet na akad. Ananie Yavašov. Sbornik statii ot nauçna konferentsiya, posvetena na 150-godišninata ot negovoto rojdenie, Razgrad, 25 oktombri 2005 g.* Akademiçno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", c. 13-19.
- Ustav na Razgradskoto arheologiçesko drujestvo (1922)*. Utviriden ot Ministerstvoto na narodnoto prosveteenie sis zapoved No 712 ot 22 februariry 1922 godina. Peçatnitsa Al. Ívançev.
- Velikov, V. (1987). "Sdrujenie "Bilgarska starina" i negovata rolya v zaštita na starinite prez naçalniya period 1924-1927 g.", *Godiřnik na muzeite v Severna Bilgariya, XIII*, c. 165-179.
- Velikov, V. (1989). "Deynostta na Sdrujenie "Bilgarska starina" prez perioda 1928 – 1944 g.", *Godişnik na muzeite v Severna Bilgariya, XV*, c. 221-230.
- Velkov, Í. (1945), "Dvadeset godini arheologiçesko sdrujenie "Bilgarska starina"", *Uçiliřten pregled, XLIV*, c. 502-507.
- Yavašov, An. Ív. (1934). *Teketo Demir Baba "Bilgarska starina - svetinya"*. Izdava Razgradskoto arheologiçesko drujestvo. Peçatnitsa "Hudojnik".

Ek / Appendix

Anani İv. Yavaşov

**“Kutsal Bulgar Eski Eseri”
Demir Baba Tekkesi**

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti Yayınıdır.

Razgrad “Hudojnik” Matbaası
1934

“Kutsal Bulgar Eski Eseri”

Demir Baba Tekkesi

Demir Baba ve Tekke ile İlgili Alevi Efsanesi

Demir Baba Tekkesi, Razgrad'ın kuzeybatısında, Deliorman'ın ortasında, en güzel orman doğası içinde, ilçe merkezi Kemanlar [/Kemallar; İsparih] köyünün kuzeybatısında, Zavut [Zavet], Mumcular [Sveštari] ve Küçük Kokarca [Malik Porovets] köyleri arasında, derin ve kayalık bir vadide gizlenmiştir. Razgrad'a olan uzaklığı düz bir çizgide 32 km, Aşıklar İstasyonu [Gara Samuil]'ndan ise 26 km'dir. Bu vadi, **“Demir-Baba Dere”** adında küçük bir akarsu yılankavi bir biçimde kıvrılarak akar. Bu dere, Aşıklar İstasyonu yakınlarındaki Rusçuk [Ruse]-Varna demiryolu hattının su taksimi sırtının kuzeyinde oluşur. Karaarnaut [Golyam izvor] köyünün güneyinde bulunan **“Voynata”** yakınındaki su kaynağı ile Hırsova [Hirsovo] ve Aşıklar [Lyubiçevo] köylerindeki kaynakların, “Musa Baba” Tekkesindeki kaynağın ve “Ludiya” kaynağının sularını bir araya toplar. Karaarnaut köyünün kuzeyinde bu bölgelerden gelen sular birleşerek Büyük Kokarca [Golyam porovets] köyü yakınlarındaki “Hırsovska” deresini oluşturur; Küçük Kokarca köyünün yanında ise buna **“Kanara Pınar”** mevkiinin suyu ile Hüseyinler [Dragomij] köyü altındaki **pınarın kaynak** suları da katılınca, akarsu **“Demir Baba Dere”** adını alır. Vadi, bu noktadan itibaren tekke istikametine doğru daralır, olağanüstü kıvrımlar yapar ve çıkıntılı burunlar oluşturur; kenarları ise erişilmesi güç derecede dik olup kısmen ağaçlarla örtülü, bazı yerlerde ise çıplak kayalar hâlinindedir. Yer yer kaya mağaraları ve oyuklar görülebilir. Tekkeye yakın bir yerde vadi biraz genişler ve Mumcular köyü yönündeki platonun güneybatısından oldukça keskin, dik bir burnun indiği bir kıvrım oluşturur. Bu kayalık köşenin dibinde, derenin kuzeye bakan sol yakasında, sarkan çıplak kayalıkların altında **Demir Baba'nın Türbesi** bulunur. Bu durumda Demir Baba Tekkesi'nin, Deliorman'ın ortasında, Balkan Yarımadası'nın bu bölgesindeki en güzel yerlerden birinde, adı geçen derecikten oluşan pitoresk kayalık vadiye yer aldığı söylenebilir. Tekkenin yakınında, hem avlu içinde hem de avlu dışında fışkıran su kaynakları bulunmaktadır. Avludaki kaynağa **“Beş Parmak”** adı verilir ve bu memba, bütün Deliorman'da suyu en bol olan kaynaklardan biridir. Tekke önünde **“Dipsiz Göl”** adı verilen bir bataklık oluşmakta; biraz aşağıda, dere kıyısına yakın bir yerde ise başka gur kaynaklar da bulunmaktadır.² Derenin kendisi, yaklaşık 2 km uzaklıktaki **“Çayırılık”** mevkiinde, dereyi geçen ve Zavut köyünden Mumcular köyüne giden yolun yakınında, **Hüseyin Baba – Mazhar Paşa Tekkesi**'nden gelen derenin sularıyla birleşir.

Efsaneye göre, bilinmez eski zamanlarda Demir Baba Tekkesi'ne **“Aziz Evliya Demir Baba”** [“svetetsit Evliya Demir Baba”] yerleşmiştir. Oraya, Deliorman Türklerinden Kızılbaşlar adı verilen bir Müslüman sektesine mensup olanlar ibadete [“Poklonenie” - “hürmetli ziyarete”, “tapınmaya”] gider ve genellikle içyağından yapılmış mumlar ile kurban olarak kesmek üzere canlı hayvanlar [sığır, kuzu ve koç] gibi çeşitli armağanlar sunarlar. Tekkenin Kızılbaşlar tarafından ziyareti ailece yapılır ve genellikle iki gün sürer. Bunların diğer Türklere başlıca farkı, Kızılbaş kadınlarının kendi aralarında ve Bulgarlar arasında bulduklarında kapanmamaları; yalnız Kızılbaş olmayan diğer Türklere arasında bulduklarında kapanmalarıdır. Kızılbaşlar ibadet için camiye neredeyse hiç gitmezler. Onlara göre Tanrının onların dualarına ihtiyacı yoktur. İnsan olarak neşeli bir doğaya sahiptirler ve içki içerler. Barışsever, misafirperverdirler ve diğer Türklere nazaran daha iffetli kabul edilirler. Kızılbaşlar arasında suç işleyen kişilere çok nadir rastlanır. Onların, içmeden önce şerefe söylenen arkadaşça temennisi genel olarak “hü-be-hü” sözüdür.

Protobulgarların kalıntısı olduğu tahmin edilen Deliorman nüfusu arasında, Bulgar başkentleri olan Pliska ve Preslav'ın kuruluşu ile Mezar Yapısı - Türbe ve su kaynağı hakkında bir takım ilginç rivayetler vardır. Bazıları tarafından “Gacallar” olarak da adlandırılan günümüz Deliorman sakinleri, bu rivayetlere göre, etraf memleketlerdeki (Preslav, Lom, Tırnovo vb.) Bulgar nüfusundan önce

² Bu yöre insanları arasında, “Dipsiz Göl” adındaki bu bataklık hakkında, bir zamanlar bu vadinin suyu bol, üzerinde gemilerin seyrettiği bir nehir olduğu; Tuna'ya bağlı bulunduğu ve bu dipsiz bataklığın üzerindeki yüksekliğe burada duran gemilerin halatlarının bağlandığı anlatılır.

buralara gelmiş ve güneyden, yani İstanbul tarafından değil, kuzey yoluyla Tuna Nehri'ni geçerek yerleşmişlerdir. Tekke türbesinin de muhtemelen o dönemde yapılmış olduğu ifade edilmektedir.³

Demir Baba, Deliorman'ın işte bu en güzel kısmına **yerleşmiştir**. Kızılbaşlar arasında bu Türk evliyasının menşei, efsanesi ve türbesi hakkında anlatılanlar şunlardır:

Demir Baba, Şumnu'nun bir zamanlar büyük olan **"Palamara"** ormanının yanıklarındaki Kuvancılar [Pçelina] köyü menşelidir. Soyundan gelen, yakın zamanın güreşçisi **Filiz Pehlivan** onun eski akrabalarındandır. Yıllar önce, birkaç derviş - ki bunlar bir nevi Türk keşişidir - bir gezileri esnasında bu Kuvancılar köyü sakinlerinden birinin evinde misafir kalmış. Namaz vakti yaklaşınca ev sahibi, misafirlerine namaz için kullanılan, "namazlık" adında küçük kilimcikler getirmiş. Misafirlerinden birine ise kızının namazlığını vermiş. Bunu fark eden kız, kilimceğini dervişin altından çekip uzaklaşmış. Grubun elebaşısı bunu görünce, **"Bu kız, Demir'in annesi olacak"** deyip dervişini kızla evlenmeye ikna etmeye başlamış. Adı Ali olan bu derviş razı olmuyormuş ve elebaşısına, dervişin yaşam yasası buna izin vermediği için nasıl evlenebileceğini sormuş. O zaman elebaşı, **"Sen evlenmezsen, ben ve başkaları evlenmezsek dünya ne hâle gelir?"** der. Bu evlilikten Demir ve Hüseyin ["Üseyin"] adında iki erkek çocuk dünyaya gelmiş. Bunlardan ilki Demir, sonraları Demir Baba ["Demir Boba"] tekkesini kurmuştur; Hüseyin ise Mazhar Paşa ["Mahsar Paşa"] mevkiindeki Hüseyin Baba Tekkesi'nin kurucusudur.

Demir, iri yapılı, güçlü ve korkusuz biriymiş. Çeşitli kutlamalara, düğünlere ve toplantı yerlerine gider, iyi bir pehlivan olduğu için de güreşlere katılmış. Bir gün sultan, memleketinin tüm pehlivanlarını İstanbul'da düzenlediği törenli güreşlere çağırır. Bu, Demir için kendisinin iyi bir güreşçi olduğunu göstermek adına güzel bir fırsattır. Demir de oraya gider ve padişahın tüm pehlivanlarını yener. Padişah, gözde pehlivanlarını yendiği için Demir'e öfkelenir ve sadrazama onu öldürmesini emreder. Fakat sadrazam, iri gövdeli ve güçlü pehlivan Demir'e acır ve cellada, onu sultan zindanlarına atmasını, yaşamı boyunca da yemek verilmesini, ancak bunun hiç kimseye söylenmemesini emreder.

Zindana atılışından uzun bir zaman sonra Demir'in nerede olduğunu kimse bilmiyormuş. Fakat günün birinde Rus çarından sultana bir mektup gelir. Rus çarı, mektubunda sultana İstanbul'a en iyi güreşçilerini gönderdiğini yazar; iki ülkenin en iyi güreşçilerini bir araya getirip yarışmalarını teklif eder. Eğer Rus pehlivanları yenilirse çar kendi topraklarından bir kısmını sultana verecek, Ruslar galip geldikleri durumda ise sultan memleketinin bir kısmını çarın lehine terk edecektir. Bu mektubu aldıktan sonra sultan çok düşünmüş, ne yapacağını bilememiş. Danışmak için sadrazama çağırır, ona Rus çarının kendisine ne yazdığını bildirir ve "Demir'i yok etmeseydik, şimdi ne yapacağımızı bilir, kendimize de kolayca yardım edebilirdik" der. Bunun üzerine sadrazam, Demir'in hayatta olduğunu, hapiste bulunduğunu ve bu meseleyi halletmek için serbest bırakılabileceğini söyler. Hapishanenin derhal açılması ve güreşçi Demir'in serbest bırakılması emredilir.

Ancak herkes onu görünce çok şaşırır. O, olağanüstü bir şekilde büyümüş, şişmanlamış, çirkinleşmiş; yüzünün tamamı kıllarla kaplı, uzun bir sakalı varmış. Önce yıkanmak, saçını kestirmek ve tıraş olmak için onu banyoya götürmüşler, sonra da Rus pehlivanlarıyla güreşe çıkarmışlar. Mücadele şiddetli ve çetinmiş, fakat çok uzun sürmemiş; Demir, Rus güreşçilerini birini sağa, diğerini sola savurarak çabucak yenmiş; yenilen rakipleri de utana utana Rusya'ya dönmüş. Demir artık tamamen serbest bırakılmış; sultan tarafından verilen bol mükâfatlarla anne babasının yanına dönmüş.

O zamanlar Deliorman'da şiddetli bir tuz ihtiyacı varmış; çünkü Moldova'daki tuzla, yani Tuna üzerinden ihraç edilen tuzun çıkarıldığı yer, **Dev** ["Div"] adında yedi başlı bir canavar tarafından

3 Deliorman Türkleri için "Gacallar" kelimesi tahkirdir; daha çok alay etmek amacıyla kullanılır, bu nedenle de pek sık duyulmaz. Türklerin Deliorman'a yerleşmeleri ve menşei konusuna gelince, bunların yeniçeri yerleşimcileri ve Türkleştirilmiş Bulgarlar oldukları kanısındayım. Deliorman'da, Yunuz Abdal [Yonkovo] köyü gibi, muhtemelen görevlerini artık tamamlamış eski yeniçerilerin iskân edildiği yeniçeri köyleri bulunmaktadır. Ayrıca köylerin çoğuna Türk nüfusu, belirli birtakım ordulara mensup yeniçeri grupları için yerler ayrılarak, sultan emir ve fermanlarıyla yerleştirilmiştir. Bu durum, hâlen muhafaza edilmiş olan Emirovtsi [Emirler veya Emiriler] soyadının mevcudiyeti ile kanıtlanmaktadır. Hatta yaşlı Türkler, Deliorman Türk nüfusunun menşei söz konusu olduğunda, bu nüfusun çoğunun "kılıç kaçkını", yani kendilerini kılıçtan kurtarmak için Türkleşmiş olduğunu belirterek, Türk-Bulgar nüfusu ["tursko bulgarsko naselenie"] olduğunu itiraf etmektedirler. 1759'da Sultan III. Mustafa Han tarafından Razgrat hakkında çıkarılan fermanda, Razgrat ve etraf köylerdeki yeniçerilerin Çalmalılar [Sarı taşyanlar; Sarıklılar] ve Kalpakçılar [Kalpaklılar] diye ikiye bölünmesi de bunu teyit eder. Sps. LXIII, Sayfa 464-468 [Atfi yapılan süreli yayının adı belirtilmemiştir].

korunuyormuş ve bu canavar hiçbir canlının yaklaşmasına ve Deliorman'a tuz getirilmesine müsaade etmezmiş. Yiğit Demir tuzlaya doğru yola koyulur, oraya varır ve birkaç darbeye canavarın altı başını keser; yalnız bir başını bırakır, çünkü yedi başı birden kesilirse hemen yedi yeni başın büyüyeceğini biliyormuş. Korkunç canavar ağlamaya başlamış, son başının da kesilmesini isteyerek gözyaşları içinde yalvarmış. Ancak Demir, ona köpek gibi gebermesi için bir başını bırakacağını söylemiş. Bu şekilde tuzla bu canavardan kurtarılmış ve Deliorman'a tuz yeniden getirilmeye başlanmış.

Bunları ve diğer pek çok kahramanlığı yaptıktan sonra Demir, doğduğu memlekete döner. Orada babası Ali, komşularının önünde uzun süre ısrar ettikten sonra, hususi bir şekilde—taş atarak – **“Ali Baba”** tekkesinin Kuvancılar köyü yakınlarında kurulacağı yeri önceden belirlemiştir. Oralara, tedavi görmek ve ağrılarını hafifletmek için evliyanın yanına uzak yerlerden insanlar geliyormuş.

Demir ve Hüseyin, aynı şekilde - derviş mızraklarını atarak—tekkelerinin yerlerini belirlemişlerdir. Demir'in mızrağı şimdiki **“Demir Baba”** Tekkesi'nin bulunduğu mevkiye, Hüseyin'in ise şimdiki **“Hüseyin Baba”** tekkesinin bulunduğu Mazhar Paşa mevkiine düşmüştür. Mızrakların düştüğü yerlerden, suları bol olan kaynaklar meydana gelmiştir. İki kardeş tekkelerini aynı zamanda kurmaya başlamışlardır. İkisi aynı keseri kullandıkları için, keser birine lazım olduğu zaman diğer kardeş keseri atarak gönderirmiş. Bir defasında keser, bir meşe ağacının dallarına takılıp kalmış; iki kardeş onu çok aramış. Bu meşe ağacı tel'in edilmiş [lanetlenmiş] ve yanından geçen herkes ona doğru bir taş atmış; bu meşe ağacı şimdi bile gösterilmektedir.

Tekkenin kurulmasıyla Demir Baba adlı derviş, uzak diyarlarda **“Evliya”** olarak şöhret bulmuştur. Yakın ve uzak memleketlerden birçok insan, çeşitli hastalıklara şifa bulmak için akın etmeye başlamıştır. Oraya sığır, koç, kuzu kurban kesmeye ve çeşit çeşit hediyeler sunmaya birçok insan geliyormuş; şimdi bile, özellikle de Kızılbaşlar, ziyaret etmektedir.

“Beş Parmak” su kaynağı, Evliya tarafından, elinin beş parmağını kayaya sokarak açılmış ve oradan şifalı, soğuk ve gür su akmaya başlamıştır. İki yüz yıl önce, mide ağrısı olan zengin bir Moldova prensi, ziyarete ve sancısına deva bulmak için **“Demir Baba”** Tekkesine gelir; yanında da zengin hediyeler getirir. Tekke'de biraz zaman geçirdikten ve şifalı sudan içtikten sonra tamamen iyileşmiştir. Bu prens, ayrılırken, yıllık olarak tekke'ye gerekli tuzların tedarik edilmesini—ki bunun Kurtuluş Savaşı [1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı]'mıza kadar devam ettiği söylenir—vasiyet etmiştir [temin edilmesini emretmiştir]. Şimdi bile, bağışlanan tuzun depolandığı tuz odası hâlâ gösterilegelmektedir.

Bugün, içerisi yarı aydınlatılmış türbede, üzeri yeşil çuha ile örtülü ahşap bir tabut bulunmaktadır. Tabutun başında beyaz bir derviş külahı, önünde ve etrafında birkaç pirinç şamdan vardır; köşelerin birinde dürülmüş yeşil bir bayrak bulunur. Duvarda ise epey büyük ve paslı bir Gabrova çakısı yer almaktadır. Kubbesinin altına birkaç spesifik avize kandili asılmış; duvarlara ise meyyit tabutu taşıyan bir deveyi tasvir eden bir tablo ve üzerine muhtemelen Kuran'dan alınmış çeşitli söz ve cümleler yazılmış bir levha asılmıştır. Tabutun ayak kısmında azizin [evliyanın] giydiği ağır pirinç ayakkabıları bulunmaktadır. İki küçük pencerenin demir parmaklıklarına, ağrılarını iyileştirmek amacıyla akın akın gelen ziyaretçilerin elbiselerinden koparılmış iplikler ve yırtılmış parçacıklar bağlanmıştır. Avlunun ortasında, her ziyaretçinin sağlıklı olmak için kaldırmaya çalıştığı ve dokunmaktan artık oldukça düzgün hâle gelmiş yuvarlak bir taş bulunmaktadır. Taş duvarda ise düzensiz, sağa sola sıra gözetilmeksizin yerleştirilmiş ve üzerinde çeşitli Türk tezyinatı oyulmuş taşlar mevcuttur.

Evliya **“Demir Baba”**'nın, **“Kaya Üstü”** adlı çıplak kaya yaylasının üstünde yer alan ve üzerinde oyulmuş suni mağaralar bulunan, batı yönüne bakan dik kayada yaşadığı rivayet edilir. Ana mağaranın giriş bölümü 12 adım genişliğindedir; buradan 18 adım uzunluğunda bir koridordan geçilerek, dörtgen biçiminde, kaya tavanı arka duvarına doğru gittikçe alçalan bir odaya (7,4 × 7 x om.) girilir. Son odadan, en büyüğü giriş kısmı yanında 2 m., içeriye doğru ise yaklaşık 4 metre genişliğinde, 2 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 8 metre derinliğinde olan dört düzensiz oyuğa götüren dar bir yol bulunmaktadır. Son bölüm yaklaşık olarak 7,5 × 1 metredir. İlk bölümde Demir Baba'nın oturduğu, ikincisinde eşeğini bağladığı ve üçüncüsünü banyo olarak kullandığı anlatılır. Giriş kısımlarında, bu odaların ahşap kapılarının tutturulduğu oyuklar görülebilir. Bu mağaralar, erişilmesi oldukça güç olmasına rağmen, günümüzde hâlâ insanlar tarafından ziyaret edilegelmektedir; tavan altlarında ise ziyaretçiler tarafından çeşitli rahatsızlıkları ve hastalıkları tedavi etmek maksadıyla iplik ve elbise parçacıkları bağlanmıştır.

Mağaraların tam üzerinde bulunan **Kaya Üstü** adlı düz kayalık plato sahanlığında, Demir Baba'nın ve onun binek hayvanının izleri görülmektedir. Bunlardan başka burada, azizin [evliyanın] ibadet esnasında bastığı, diz çöktüğü, dirseklerini ve başını koyduğu kaya oyukları da görülür.

Kurbanlar, **"Beş Parmak"** kaynağından akan suyun üzerinde bulunan özel hazırlanmış yüksekçe bir yerde (podyum) kesilirmiş ve kesilmektedir.

Türbenin karşısında, derenin sağ tarafında, sütunlar sırası ile çevrili çokgen bir ahşap yapı vardır. Bu binanın içinde kurbanın pişirildiği büyük bir ocak bulunmaktadır; aynı binada bir zamanlar derviş taburu ibadetlerini icra edermiş. Bugün bile söz konusu odada **"Kızılbaş – Alevi"** ["Kızılbaşı-Aliantsi"] kutsal yeri ziyaretçileri ["bogomoltsi"] dualarını okur [ibadetlerini gerçekleştirir].

Tekkenin eski nizamı, ziyarete gelen, din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin her misafiri karşılamaya, ona yemek sunmaya ve geceyi geçirebileceği bir yatak temin etmeye göre düzenlenmiştir. Bu düzen ve gelenek şimdi oldukça ihmal edilmektedir. Kutsal yeri ziyaretçileri tarafından verilen para, mum, havlu ve canlı hayvanlardan oluşan hediyeler tekkenin zaviyedarı tarafından toplanır. Getirilen kurban, özel bir dinî törenle kesilir; kurbanı getirenler ve orada bulunabilecek diğer rastgele misafirler için bir ziyafet olarak pişirilir. Kesilen kurbanın derisi tekkeye kalır. Burası genel olarak **"Kızılbaş-Alevi"** adında bir Müslüman sektesi tarafından ziyaret edilirmiş, halen de onlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bunlar, harman kaldırıldıktan sonra tekkeye hediye ve kurbanlarıyla ailece gelir, genel olarak iki gün süren büyük bir ziyafetin ardından evlerine dönerler. Erkek misafirlerin konaklaması için odalar olduğu gibi, kadınlar için özel mahrem bir bina da bulunmaktadır. Din ve milliyet farkı gözetmeksizin her misafir sevinçle karşılanır, ağırlanır ve uğurlanmıştır.

"Demir Baba" Tekkesi, Sultan Mahmud'un zamanına kadar elli kadar dervişin - keşişin yaşadığı bir derviş barınağı - manastırıymış. Yaşlı Türklerin anlattıklarına göre, bu derviş taburu Sultan Mahmud'un saltanatı döneminde, 1840 yılı civarında, etraftaki Müslüman köylerinin şikâyeti üzerine, hususi bir fermana istinaden dağıtılmıştır. Taburun dağıtılması, muhtemelen dervişlerin pek dürüst olmayan bazı davranışları sebebiyle veya tekkenin oldukça fazla olan mallarına el koymak amacıyla yapılmış olabilir. Bu tekke, Tutrakan ve Silistre bölgesinde eski zamanlarda çok sayıda bulunan Kızılbaş köylerinden gönülden yapılan bağışlara sahip olduğu gibi, kendisine ait tarlaları, çayırıları, bahçeleri, su değirmenleri ve ormanı da bulunmaktaydı. Türk hükümeti, derviş taburunu dağıttıktan sonra burayı, tayin edilen hususi bir zaviyedar tarafından hükümet mülkü olarak idare edilmek üzere bırakmış; tekkenin hizmetini ve serbest ziyaretini ise dindar Kızılbaş nüfusuna vermiştir.

Tekkenin bu yönetim şekli Kurtuluş Savaşı [1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı]'na kadar sürmüştür. Bu dönemde yetkili zaviyedar kaçır ve Bulgar hükümeti tekke mülkiyetine el koyarak onu devlet mülkiyeti olarak kaydeder. 15 Mayıs 1889 tarihine kadar bu mülkiyet, girişimcilere kullanma amacıyla ihale yoluyla kiraya verilerek Razgrad Sancak Daimi Komisyonu [Okrijna postoyanna komisiya] tarafından idare edilir. Özel kişiler tarafından tekke mülkiyeti üzerine ileri sürülen tüm hak iddiaları mahkemeler tarafından reddedilmiş ve bu mülklerin devlet mülkiyeti olduğu yasal olarak tanınmıştır. 1888'de tekkeye en yakın köyler, yani Zavet, Mumcular, Malka Kokarca, Kemlanlar [Kemallar, İsparih], Saladin [Yakim-Gruevo] ve Golyama Ada [Ostrovo] köyleri, hususi dilekçelerle Bulgar hükümetinden, dinî adetlerini serbestçe yerine getirebilmek ve gelirleriyle birlikte tekkenin geleneklerini sürdürürebilmek, ayrıca türbenin görkemli binasının ve ona ait diğer yapıların iyi durumda tutulmasını sağlamak amacıyla tekke mülkiyetinin idaresinin kendilerine verilmesini talep ederler. Müslüman Alevi nüfusuna dinî geleneklerini uygulamada herhangi bir engel bulunmamasına rağmen, Maliye Bakanlığı ile eski Razgrad Sancak Daimi Komisyonu arasında uzun süren yazışmalardan sonra, 15 Mayıs 1889 tarihinde Bulgar hükümetinin emriyle 35 No'lu Protokol ile komisyon, söz konusu köylere; onlar da özel bir vekâletname ile tekkenin ve mülkünün kabulünü ve yönetimini yetkili kişilere devretmiştir.

Birkaç yıl sonra bu köyler tekke ile ilgilenmez olmuş ve tam olarak nasıl gerçekleştiği anlaşılamayan bir şekilde söz konusu tekke ve mülkiyeti bir "cemiyet" in - Razgrad Vakıf Komisyonu [Encümeni]'nin - eline geçmiştir. Bu kurum birkaç yıldan beri tekke ve mülkiyetini idare etmektedir. Ancak mevcut yönetim, tekkenin kutsal bir yer ["obitel"] olarak asıl geleneklerini tamamen ihmal etmiş durumdadır. Mülkiyetten ve verilen bağışlardan ne gibi gelirler elde edildiğine dair hiçbir

hesap tutulmamış; Rusçuk Sancak Daimi Komisyonu müfettişi tarafından yapılan teftiş sonucunda önemli miktarda ve gerekçesiz harcanmış para hakkında ceza senedi düzenlendiği anlaşılmıştır. Türbe binasının tamamı ve ona ait ek yapılar tamamen bakımsız hâle gelmiş, önemli hiçbir tamirat yapılmamış; kullanılmakta olan şey ise yalnız mülkiyetidir ve bunun da kimler tarafından ve ne amaçla kullanıldığı belirsizdir.

Demir Baba Tekkesi'nin Türbesi. Demir Baba Tekkesi'nin Türbesi, vadinin batı istikametinden neredeyse tamamen kuzeye yöneldiği bir viraj oluşturduğu noktada bulunur. Türbenin üzerinde, güney ve batıya bakan azametli, dik ve sarp kayalar yükselir. Bu kayaların güney cephesi asırlık karaağaçlarla örtülü, batı cephesi ise tamamen çıplak kayalardan oluşmaktadır. Türbenin muazzam binası, doğudan batıya doğru tek bir hat üzerinde uzanmakta olup, büyük ve küçük olmak üzere iki bölümden oluşur. Ona bitişik, muhtemelen sonradan eklenmiş ve günümüzde yalnızca genel görünümü bozan bir ek bina bulunmaktadır. Türbe binasının ana kısmı, yani büyük bölüm, sekizgen planlıdır; bu sekizgenin doğu duvarlarından birine küçük, dört köşeli bir giriş bölümü eklenmiştir. Binanın tamamı, çok iyi yontulmuş büyük taş bloklarla inşa edilmiştir. Temelleri ve duvarların bir kısmı, buldukları yerde yontulmuş doğal kayalardan yapılmıştır. Üst tarafta çatı, iki kubbeden oluşur; bunlardan büyük olanı yuvarlaklaşmış bir şekildedir ve yarısı kurşun levha ile saçla örtülüdür, küçük olanı ise sivri biçimli olup saç ile kaplıdır. İki kubbe üzerinde, ortalarında küçük haçlı altın kaplı hilaller bulunur; bunlar genel olarak önceden veya sonradan Hristiyan tapınağı işlevi görmüş camiler üzerine konulan simgelerdir⁴.

Ek bina yakın zamana aittir; duvarları tuğladan örülmüş, üzeri kiremitle örtülüdür. Bu binada, yere döşenmiş taş levhalardan da anlaşıldığı üzere yangın sonucu zarar görmüş antika eser kalıntıları ile oturma sedirlerinin izleri bulunmaktadır. Bölgede yaşayan halk arasında, bu kısmın Osmanlı – Rus savaşları sırasında içinin saman ve odunla doldurulup yakıldığı anlatılmaktadır.

Avlunun giriş kapısı ve avlunun bir kısmı, yerinde yontulmuş oldukça büyük taş bloklardan inşa edilmiştir. Avlu duvarlarında, muhtemelen farklı yerlerden ve yapılardan getirilmiş, üzerinde çeşitli süslemeler bulunan ve gelişigüzel yerleştirilmiş taşlar vardır. Ayrıca duvarda, sağlık ve saadet dileğiyle belirli bir mesafeden küçük taşların atılmasına mahsus noktalar da bulunmaktadır.

Demir Baba Türbesi – Omurtag'ın Mezarı. Demir Baba tekkesindeki şimdiye dek Türk olarak bilinen türbe, Türk değildir; aksine o, Birinci Bulgar Çarlığı'ndan Bulgar çarı ve Korkunç Krum'un oğlu **Omurtag**'ın, henüz hayattayken kendisi için yaptırdığı pek meşhur mezar yapısıdır.

Veliko Tırnovo "Aziz Kırk Fedai" Kilisesi'nde bulunan mermer sütun üzerindeki kitabenin bu konuda tanıklık ettiği şudur:

"Büyük Omurtag Han, eski ikametgâhında kaldığında Tuna boyunda kendine pek şanlı bir ikametgâh inşa etti. Ve pek meşhur iki ikametgâh arasını (mesafeyi) yukarıdan (yani yeryüzünden) ölçtükten sonra ortaya mezar yapısı yaptım. Mezar yapısının tam ortasından benim kadim sarayıma (avuluma) kadar 20 bin orgia var ve Tuna'ya kadar 20 bin orgia var. Mezarın kendisi ise pek meşhurdur. Yeri ölçtükten sonra işbu kitabeyi yerleştirdiler. İnsan iyi bir hayat sürse de ölür ve başkası doğar. Ve sonradan doğacak olan [kişi], bu kitabeyi incelerken mezarı inşa edeni hatırlasın. Hükümdarın adı ise büyük han Omurtag'tır. Ve Tanrı onu yüz yıl yaşatmakla şereflendirsın".⁵

Buraya, aynı metnin İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü müdürü Bay O. Uspenski tarafından yapılmış ve *Konstantinopolis [İstanbul] Rus Arkeoloji Enstitüsü Bildirileri* (VII, 1901)'nde yayımlanmış çevirisini [Rusça'dır] ekleyeceğim:

"Omurtag Han İvigi, eski sarayında kaldığında Tuna boyunda kendine muhteşem bir saray inşa etti ve bu iki saray arasına bir **Pamfil** kurdu. Ölçme yaparak (sahayı ölçüp) tam ortaya bir **höyük yığdı**; bu höyüğün **tam ortasından** benim eski avuluma iki miriadö sajen (bu, 20 000 orgia veya 40 versttir) ve Tuna'ya iki miriadi sajen vardır; bu ise tumvanın (yığılmış toprağın) kendisidir ve pamfil vardır. Yeri ölçüp

4 Küçük haç biçimli unsurlar taşıyan camiler arasında, Veliko Tırnovo'daki "Aziz Kırk Fedai" Kilisesi; Gerlova'daki Draganovtsi [Draganovets olmalı] (**Bolukisa**) köyü camisi; Ruslar tarafından 1828'de kiliseye çevrilen, 1829'dan sonra ise yeniden camiye dönüştürülen Varna'daki "**Kırk Camii**" sayılmaktadır; bunlar küçük haçları olan camilerdir. Buralarda bulunan haçlar da Demir Baba Tekkesi'nin bir zamanlar Hristiyanların tasarrufunda olduğunu göstermektedir. [Bkz.] K. Şkorpil.

5 Çeviri Zlatarski'ye aittir: Zlatarski, V. *İstoriya*, s. 325-326.

bu kitabeyi yaptım. İnsan ölümcül bir varlıktır; o, iyi bir hayat sürse de ölür ve (onun yerine) başkası doğar; sonradan doğacak olan, bunun üzerinde düşünürken bunu yapanı hatırlasın. Hükümdarın adı Omurtag Han İvigi'dir. Tanrı onu yüz yıl yaşatsın."

Omurtag'a ait bu kitabelerden, Bulgar çarı Omurtag'ın henüz hayattayken kendisi için pek meşhur bir mezar yapısı inşa ettirdiği, hatta bunu onun **pek meşhur iki** — eski ve yeni — **ikametgâhı** arasına yaptırdığı anlaşılmaktadır; bunlardan son, **pek şanlı ikametgâhının** Tuna boyunda bulunduğu da tespit edilmektedir. Ancak mezar yapısının yerini belirleyebilmek için, onun bu iki pek meşhur ikametgâhının hangileri olduğu ve nerede buldukları tespit edilmelidir. Eski kadim sarayının (aulun) adı ve yeri, Şumen ile Preslav arasındaki Krumovo (Çatallar) İstasyonu yakınlarında bulunmuş olan muazzam bir sütun üzerine yazılmış Omurtag'a ait başka bir kitabe sayesinde belirlenmektedir. Kitabe metni şudur:

"Doğduğu yerde Tanrı tarafından hükümdar edilen büyük Omurtag Han, Pliska karargâhında kaldığında Tuça boyunda bir saray yaptı ve Rumlara ve Slavlara karşı kuvvetini güçlendirdi. Sarayın arkasında, Tuça üzerinde ustaca bir köprü inşa etti. Kalenin içine ise dört sütun dikti ve sütunların arasına bakırdan iki aslan koydu. Tanrı'nın yardımı ile hükümdar olan hana Tanrı, Tuça nehri aktıkça ve o [yani Tuça nehri] Bulgarların birçok düşmanını durdurdukça, imparatoru ayaklarıyla çiğneme şerefine nail etsin; düşmanlarını kendine eğdiresin ve sevinç ile neşe içinde 100 yıl yaşatsın. Bu yapının tarihi ise Bulgarca "sigor elem", Rumca ise 15 indiktiondur."

Bundan anlaşılıyor ki, kitabede bahsedilmekte olan "**Tuça boyundaki saray**", "**Tiça (Kamçıya) nehri boyundaki saray**"dır, yani gelecekte kurulacak olan **Preslav**'tır; "**eski ikametgâhı**" ise Kaspiçan İstasyonu'nun kuzeyinde bulunan ve şu anki adı Aboba köyü olan **Pliska**'dır. Şimdi, eski Pliska ikametgâhı ile arasındaki mesafenin ortasını bulabilmek için "**pek şanlı Tuna boyundaki ikametgâhı**"nın nerede olduğunu belirlemek gerekir; böylece Omurtag'ın pek meşhur mezar yapısını bulabiliriz. Hiç şüphe yoktur ki, Tuna yakınlarındaki yeni saray, o yıllarda Bulgar tarihinde önemli bir rol oynayan yollarla eski başkente bağlı olmalıdır. Bu nedenle, Tuna yakınlarındaki sarayın, eski başkent Pliska'yı Tuna'ya bağlayan bu yollar üzerinde aranması gerekecektir. Veliko Tırново "**Aziz Kırk Fedai**" Kilisesi'ndeki Omurtag Kitabesi'nde bahsedilen Tuna boyundaki pek şanlı saray, Omurtag tarafından Tutrakan ile Silistre arasında, Tutrakan Kazası Kadıköy'ün kuzeyinde bulunan Tuna üzerindeki eski Roma istasyonu [menzili] **NIGRINIANIS**'in yerine inşa edilmiştir.

Omurtag'ın iki ikametgâhını iki yol bağlamaktadır. Aboba-Pliska'dan uzatılmadan en kısa şekilde giden yollardan biri, Kemanlar köyünün kuzeyindeki yine Kemanlar Kazasına dahil Kadır [Kipinets] Nahiyesi'nin Yuklii [Todorovo] köyü yakınında, **Taşlı Mahalle** köyünün yanında bulunan küçük ve önemsiz bir kaleden geçmektedir. Bu küçük kale, Aboba-Pliska'yı Tuna yakınlarındaki saraya bağlayan düz çizginin tam ortasına isabet etmektedir. İkinci yol ise, birinci yolun biraz daha batısından geçerek Demir Baba Tekkesinden geçmektedir; bu ise Omurtag'ın iki ikametgâhının tam ortasına isabet etmemektedir. Fakat Omurtag'ın kitabesinde bahsedilen mezar yapısı, hiç şüphesiz bu güzergâh üzerinde inşa edilmiştir.

Büyük Omurtag Han'ın mezar yapısının yeri hakkında şimdilik iki görüş mevcuttur:

Profesör Bay V. Zlatarski⁶, mezar yapısının, şimdiki sınıra çok yakın, Kemanlar Kazası Kadir Nahiyesi Yuklii köyünün yakınında, Romanya'daki **Taşlı Mahalle** köyü civarında bulunan "**Kale**" adlı mevkîde olması gerektiğini ileri sürmektedir⁷. O, bu görüşünü kalenin bulunduğu konuma dayandırır: bu kale, iki pek meşhur ikametgâhın —Pliska ile, bizzat arkeolog Bay K. Şkorpil tarafından da Silistre ve Tutrakan arasındaki Kadıköy'ün kuzeyinde bulunduğu tahmin edilen Tuna yakınındaki ikametgâhın - tam ortasında isabet etmektedir.

K. Şkorpil'in, "**Tumva**" (**Toubln**) kelimesinin tepe-höyük anlamındaki açıklamasına ve Aboba-Pliska'da yapılan höyük kazıları sonuçlarına dayanan görüşü — ki bu, O. Uspenski tarafından da benimsenmiştir⁸ - başlangıçta "**Mumcular Höyüğü**" lehineydi. Ancak daha sonra ortaya çıkan yeni

6 Zlatarski. *İstoriya*, s. 327.

7 Bu kale *Aboba-Pliska*'da ele alınmıştır. Bkz. s. 483; tablo CIX d.

8 *Aboba-Pliska'nın* 544 – 554 sayfalarında yer alan XXI. Bölümü O. Uspenski ("Vnov otkrtaya nadpis Omurtaga") ve K. Şkorpil ("Stolitsa drevnih Bolgar") tarafından yazılmıştır.

araştırmalar neticesinde bu ilk görüşünden vazgeçmiş ve Deliorman'ın en tanınmış tekkesi olan **"Demir Baba"** üzerinde yoğunlaşmıştır.

1924 yılının sonbaharında, kazadaki antik eserler üzerinde gerçekleştirdiğim incelemeler sırasında, Kızır Nahiyesi'ndeki Taşlı Mahalle köyüne en yakın olan Romanya sınırındaki köyleri ziyaret ettim ve yerli Türk nüfusu arasında yaptığım bilgi toplama sonucunda, Bulgar çarı Omurtag tarafından yapıldığı söylenen pek meşhur mezar yapısının inşa edildiği tahmin edilen herhangi belirli bir kale tespit edilemedi. **Demir Baba** Tekkesinin konumu, onun hemen yakınındaki eski yerleşim yerleri, türbenin görkemli kâgir yapısı ve çevredeki oldukça yakın stratejik kaleler ve höyükler göz önüne alındığında, bütün bu unsurlar Omurtag'ın çok yönlü ["vsestranata"] mezar yapısının, görkemli taş yapısıyla, Demir Baba Tekkesinin bugünkü Türk türbesinden başka bir yerde aranamayacağını doğrulamaktadır.

Kaleler. Plato üzerinde, Demir Baba Türbesinin hemen yukarısında, derenin her iki tarafında üç istihkâm - "kale"- bulunmaktadır: derenin sol kıyısında iki adet - **"Kale Sırtı"** ve **"Kale Dimitrovo"**-, sağ kıyısında ise yalnızca **"Kale"** diye adlandırılan bir kale bulunur. Bu şekilde tekke, derenin kayalık bir virajında, kaynakların hemen yanında ve bunların içinde kuşatılmış bir konumda yer alır.

Söz konusu üç kale, derenin iki virajına inen üç çıkıntı ve tekkenin kuzeyinde birleşen Demir Baba deresi ile Hüseyin Baba (Çayırılık) deresi akarsularının arasına uzanan çıkıntı ile platoya bağlanan dar sırtlar, yani tepelikler üzerinde bulunur. Bu kaleler, yerleşimleri bakımından bu bölgedeki diğer tüm kalelerden tamamen farklıdır. Yerleşimleri, merkezinde türbenin bulunduğu ve neredeyse eşkenar olan üçgen formu oluşturur.

İlk kale, batı tarafta, tekkenin üzerinde, **"Kaya"** ve **"Sırta"** adlı sarp kayalıkların üstündedir. Çayırılık ile Demir Baba deresi vadileri arasının en dar yerinde **"Kale Sırtı"** kalesinin harabeleri bulunmaktadır. Kale, doğu tarafında kaya duvarına üst kısmından değmekte, batı tarafında ise Çayırılık vadisinin dik yamacının üst bölümüne ulaşmaktadır. Kale duvarları yalnızca kuzey ve güneydeki ulaşılabilir taraflarda görülmektedir; bunlar, iki vadi arasındaki dar sırtı kesmektedir. Az miktarda duvar izleri Çayırılık tarafındaki yamaçta da görülebilir. Kalenin enlemesine duvarları arasındaki uzunluk 440 adım, genişliği ise 150 adımdır. Kapı veya kule kalıntılarına rastlanmamaktadır.

İkinci kale, doğuda, tekkenin üzerinde, Demir Baba Deresi'nin virajlarından birinde yer almakta olup, buraya güney platosundan dar bir sırt ile ayrılan bir kol uzanmaktadır. Bu kol üzerinde, "Kışla Demir Baba" adıyla bilinen, sonradan "Dimitrovo" olarak adlandırılan ve günümüzde ortadan kalkmış olan küçük bir yerleşim bulunmaktaydı; söz konusu dar sırt üzerinde ise bugün "Kale Dimitrovo" adıyla anılan bir kale harabesi yer almaktadır.

Kale, her iki tarafında derenin vadisine doğru sarkan sarp kayalıklarla tabii olarak korunmuş olduğundan, yalnızca iki enlemesine kale duvarı ile tahkim edilmiştir: bunlardan kuzeydoğudaki duvarın uzunluğu 50 adım, güneybatıdaki ise 110 adımdır; iki duvar arasındaki mesafe 180 adımdır. Kalenin kuzeyinde, kayalık yamaçtan tekke istikametinde aşağıya doğru inen bir patika bulunmaktadır; bu patika yer yer kayaya oyulmuş olup, üst kısmında yine kayaya işlenmiş birkaç basamak yer almaktadır. Bu patikanın yanında, ortasında daha küçük bir haç oyulmuş bulunan taş bir haç parçası [fragmanı] bulunmuştur.

Sadece **"Kale"** olarak bilinen **üçüncü kale**, tekkeden Mumcular köyüne giden ve **"Tarhana Yolu"** olarak adlandırılan yol üzerinde, Mumcular platosundan Demir Baba deresinin sol virajına inen bir tepelik üzerinde, tekkenin tam karşısında yer almaktadır. Tepe, iki tarafından derenin vadisine dik bir şekilde inmektedir. Kale 105 adım uzunluğunda olup, iki sarp nokta arasındaki genişliği 60 adım kadardır ve etrafı tamamen kale duvarları ile çevrilmiştir [çevrilidir].

Demir Baba Deresi'nin sol yakasındaki kaleler, yani birinci ve ikinci kaleler, mezar yapısı-türbenin gizlendiği kayalık köşenin üzerine sarkmakta ve bu kalelerden türbeye doğru dik yollar inmektedir. Bu iki kalenin neredeyse tam ortasında, **"Kaya Üstü Höyükleri"** olarak adlandırılan ve muhtemelen gözetleme veya haberleşme amacıyla kullanılmış beş büyük höyüğün oluşturduğu bir grup bulunmaktadır. Üçüncü kale ise derenin sağ yakasında yer almakta ve mezar yapısının tam karşısında bulunmaktadır.

Derenin virajlarında ve vadisinde eski bir şehrin enkazları mevcuttur; çevredeki kayalarda ise doğal ve suni mağaralar bulunmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlardan, mezar yapısı-türbenin hemen yanında bulunan ve üç tarafından onu kuşatan bu kalelerin, mezar yapısını koruma ve savunma amacı dışında bir işlev taşımadığı anlaşılmaktadır. Üç kalenin de inşa tarzından, aynı dönemde var oldukları sonucu çıkarılmaktadır.

Kalelerin bulunduğu üç tepeliğin çevresinde, Demir Baba deresi vadisi boyunca, onun üst kesimlerinde, hatta Hüseyinler ve Malka Kokarca köylerine kadar uzanan eski yerleşim izleri görülmektedir. Yerleşim alanlarının, aşağıda, ağız kısmından güneye doğru Çayırılık – Mahsar Paşa Tekkesi – deresi vadisi boyunca da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Demir Baba Deresi'nin sağ kıyısı boyunca uzanan yerleşim alanının kuzey ucunda, Çayırılık Deresi ile birleştiği yerin karşısında, **"Mandra Kulağı"** vadisinin üstünde, kayalık bir burun üzerinde **"Mumcular Kalesi"** olarak bilinen başka bir kalenin kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalenin yalnızca plato yönündeki ve erişilebilir olan doğu tarafı tahkim edilmiştir. Burada, **Mandra Kulağı** istikametine doğru yamaç boyunca devam eden dış hendek ve çukur açıkça görülebilmektedir. Kalenin biraz güneyinde, başka bir sivri burun üzerinde, taş bir çitle çevrili olduğu anlaşılan bir kilisenin kalıntıları yer almaktadır.

Demir Baba Deresi'nin sağ kıyısında, üçüncü kalenin doğusunda, yamaç ve plato boyunca **"Cin Kulağı"** mevkiine kadar uzanan eski bir yerleşim alanı bulunmaktadır. Bu yerleşim, Mumcular köyünün **"Saran Köklü"** adı verilen tarlalarıyla sınır komşusudur; tarla ile yerleşim alanı arasında **"Cin Kulağı Höyükleri"** adı verilen yedi höyük yer almaktadır. Bu yerleşim alanında Büyük İskender dönemine ait madeni paralar ve Bizans dönemine ait bakır sikkeler bulunmuştur. **"Mandra Kulağı"** ve **"Cin Kulağı"** mevkiileri, vadi boyunca kuzeye doğru kıvrılarak Mumcular Kalesi'nden geçen, Mumcular – Zavut yolunu aşan ve Şeremet [Veselets] köyüne kadar izlenebilen taş bir yol (şose) ile birbirine bağlanmaktadır. Bu şosenin büyük ihtimalle Tuna'daki saraya kadar uzandığı düşünülmektedir; ancak bunun kesin tespiti gelecekte yapılacak araştırmalara kalmaktadır.

"Mumcular Kalesi" civarında keşfedilen kilise harabelerinden; "Dimitrovo Kalesi"nde bulunan haç fragmanından ve **"Türbe"** avlu duvarının batı kısmındaki taşlar arasında yer alan haçlardan, Bulgarların tenassurundan sonra **"Bulgar Pagan Çarı Omurtag"**ın mezarı etrafındaki bu sağlam şekilde tahkim edilmiş mevkiin, Türkler tarafından Bulgar devletinin zaptıyla muhtemelen tamamen yok oluncaya kadar uzun süre bir Hristiyan merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Mumcular Höyüğü. Bulgar Çarı Omurtag'ın pek meşhur mezar yapısına ait olduğu belirtilen kaleler arasında, tekkenin doğusunda yer alan ve Doğu Bulgaristan'ın en yüksek höyüğü olan **Mumcular Höyüğü** de bulunmaktadır. Bu höyük, Mumcular köyünün 2 kilometre güneyinde ve **"Cin Kulağı Höyükleri"**nin yaklaşık 2 kilometre doğusunda, platonun en yüksek noktasında, deniz seviyesinden 290 metre yükseklikte, Demir Baba Deresi akarsuyu ile Topalska Vadisi (Yasenkovitsa) vadileri arasında yer almaktadır. Onun çevresinde, birbirine oldukça yakın konumda, farklı yüksekliklerde yaklaşık 10 höyük kümelenmiştir. Mumcular Höyüğü, **eski Birinci Bulgar başkenti Aboba-Pliska**'dan 46 km mesafede, **Tuna Sarayı**'ndan Kadıköy köyüne ise 41 km uzaklıkta bulunur ve sahip olduğu yüksekliği sayesinde tüm çevreye geniş ölçüde hâkimdir; hatta Rusçuk-Varna demiryolu hattının geçtiği sirtlardan bile görülebilmektedir. [1877 – 1878] Kurtuluş Savaşı sırasında Rus Genelkurmayı tarafından hazırlanan harita çekimlerinde bu höyük, bir triangülasyon noktası olarak kullanılmıştır. Şekil itibarıyla neredeyse düzgün bir koni formuna sahiptir ve yaklaşık 20 metre yüksekliğinde olup, etrafı derin bir hendekle çevrilmiştir; bu hendek yalnızca kuzeydoğu yönünde çok dar bir noktada kesintiye uğramaktadır. Hendekten çıkarılan toprak, hem höyüğün kendisinin oluşturulmasında hem de hendeğin üzerinde yer alan dört ayrı höyüğün meydana getirilmesinde kullanılmıştır.

Yukarıda belirtilen tüm kaleler ve yerleşim alanları ile Mumcular Höyüğü, tereddütsüz bir şekilde, Omurtag yazıtında bahsedilen **"Pek Meşhur Mezar Yapısının"**nın birer parçasını teşkil etmektedir. Bu yazıt, tesadüfen Veliko Tırnovo'daki **"Aziz Kırk Fedai"** Kilisesi'nde korunmuştur. Söz konusu mezar yapısı, bu kalelerin tam ortasında yer almakta olup, hem bu kaleler hem de Mumcular Höyüğü onunla birlikte ve ona bağlı unsurlar olarak inşa edilmiştir. Bahsi geçen tüm kaleler, **"Omurtag'ın pek meşhur mezarının"** korunması amacıyla hizmet etmiş olup, mezar bu kalelerin tam

merkezinde yer almaktadır; dolayısıyla ölçümler de bu merkez noktadan, yani mezarın bulunduğu yerden, eski Bulgar başkenti **“Pliska”**ya ve **“Tuna Sarayı”**na doğru yapılmıştır.

Bizlere, **“Büyük Han Omurtag”**ın torunlarına, bugüne kadar ayakta kalmayı başarmış olan bu mirası gelecek nesiller için korumak yönünde bir vatanî görev düşmektedir. Bu **Bulgar kutsal mirasının**, içinde bir Bulgar çarının fânî kalıntılarının bulunduğu bu mekânın yok edilmesine asla izin verilmemelidir; böyle bir durum affedilmez bir günah olacaktır. **Kuzey Bulgaristan**’daki arkeoloji cemiyetlerinin delegeleri, 26 Ekim 1924 tarihinde Varna’da düzenlenen **“Bulgar Eski Eseri”** cemiyeti konferansında **Demir Baba Tekkesi**’ni Bulgar [Bulgaristan] eski eseri olarak ilan etti ve bu yer, her Bulgar için **“kutsal”** bir mekân hâline gelmiştir. Burada, büyüleyici derecede görkemli ve eşsiz bir tabiatın içinde, azametli kayalar, coşkun ve berrak sular ile asırlık ağaçlar arasında, her gerçek Bulgar’ın ruhu, geçmişteki ihtişamın hatırası karşısında, sevgili vatanımızı felâkete uğratan ve milletimizin hâlen yaşamakta olduğu ağır bela ve sıkıntılardan kurtulmak için bir manevî huzur ve ferahlık bulacaktır.

Razgrad Arkeoloji Derneği, spora ve turizme büyük bir tutkuyla bağlı olan Bulgar gençliğine hararetle seslenmekte; uygun olan hiçbir fırsatı kaçırmamalarını, tembellik etmeden bu kutsal vatan köşesini ziyaret etmelerini istemektedir. Zira burası, yüzyıllar önce tarihimizin şanlı sahnelerinin yaşandığı ve her bir adımının her Bulgar için kutsal olduğu bir yerdir.

En kısa zamanda, **“Bulgar Çarı Omurtag’ın Pek Meşhur”** — bugünkü Türk tekkesi **“Demir Baba”** - halkın toplandığı bir toplanma yeri hâline gelsin ve her Bulgar burada milletin birliğini güçlendirecek bir mücadele ruhu kazansın. Bu barışçıl hedefe ulaşmanın temeli şimdiden atılmıştır. Çevredeki Bulgar halkı, uzun yıllardır her yıl **“Aziz İliya”** gününde burada toplanmakta; bu kutsal mekânın geçmişinden ilham alarak, Birinci Bulgar Çarlığı’nın kurucu çarının fânî kalıntıları yanında şarkılar ve oyunlar eşliğinde günü neşe içinde geçirmektedir.

Tebliğ Eden: An. İv. Yavaşov Paskalya 1925,

Razgrad

Ekler:

Ruşuk Sancak Başkanı Bey'in Dikkatine

Sayın Başkan,

İşbu yazı ile, Millî Maarif Bakanlığı'nın 3 Haziran 1924 tarihli ve 2103 sayılı emriyle Razgrad kazasındaki taşınmaz [mal niteliğindeki] eski eserlerin korunması görevinin tarafıma verilmiş olduğunu bilgilerinize sunmaktan onur duyarım. Söz konusu kazada bulunan en önemli eski eserlerden biri ve Bulgar arı Omurtag'ın mezarının da burada bulunduğu tahmin edilen yer, "Demir Baba" tekkesidir. Son derece önemli ve her Bulgar için kutsal olan bu eski eser, geçen yaz Sofya'daki Arkeoloji Enstitüsü tarafından görevlendirilen özel bir komisyon tarafından incelenmiş; Razgrad Arkeoloji Kaza Müzesi'nin sorumlusu sıfatıyla ben de bu komisyona katılmış bulundum. Yerinde yapılan incelemede komisyon, tekkenin ana binasının tamamen ihmal edilmiş olduğunu, hiçbir onarımın yapılmadığını ve bu anıtsal yapının en kısa zamanda bütünüyle yıkılacağını tespit etmiştir. Ayrıca tekkeye ait diğer binalarda da hiçbir onarım yapılmadığı, aksine bunların gelişigüzel biçimde çeşitli başka amaçlara uyarlandığı belirlenmiştir. Tarla, ayır, değirmen ve ormanlardan elde edilen ve yıllık yaklaşık 160–203 bin leva tutarındaki tüm gelirler, sözde bir Razgrad Vakıf Komisyonu tarafından toplanmakta olup, bu gelirlerin hangi amaçlarla harcandığı konusunda hiç kimseye hesap verilmemektedir. Tekkeye ait taşınmazlar vakıf malı değildir; bu durum, eski Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun Sayın Razgrad Sancak Başkanı'na sunmuş olduğu 8 Aralık 1888 tarihli ve 3368 sayılı rapordan anlaşılmaktadır. Söz konusu taşınmazların devlet mülkiyetinde olduğu ve Kemanlar, Saladın, Mumcular, Küçük Kokarca ve Büyük Ada köylerine tahsis edildiği de görülmektedir.

Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı tutanağına [protokolüne] göre, tekkeye ait mallar Ali Rıza H. Afuzov adlı bir vekile teslim edilmiştir. Ancak onun ölümünden sonra bu malların ne Şekilde yağmalandığı ve sözde bir Razgrad Vakıf Komisyonu tarafından nasıl sahiplenildiği bilinmemektedir. Söz konusu tekkenin ve gelirlerinin, Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı tutanağında yer alan nahiyeye [belediye] kararlarında belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmadığı ve nahiyeler [belediyeler] için gerekli görülmediğinden başka bir kuruma, farklı amaçlarla kullanılmak üzere devredildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, tekke mülklerinin mevcut zilyetleri tarafından hukuka aykırı Şekilde gasp edilmiş sayılarak geri alınması; tekkenin kendisinin ise dinî bakımdan Deliorman Kızılbaş nüfusu tarafından engelsiz bir Şekilde kullanılmasına izin verilmesi gerekmektedir.

26 Ekim 1924 tarihinde Varna'da yapılan "Bulgar Eski Eseri" Ortaklığı toplantısında, Kuzeydoğu Bulgaristan'daki arkeoloji derneklerinin [cemiyetlerinin] delegeleri "Demir Baba" tekkesini ulusal bir Bulgar eski eseri ilan etmiş; yapının yıkımdan korunması için gerekli tüm önlemlerin alınmasına ve tekkenin her ne pahasına olursa olsun Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin koruma ve gözetimi altına verilmesine karar vermişlerdir. Tekkeye ait tarla, ayır ve su değirmenlerinden elde edilen gelirlerle yalnızca tekkenin değil, ona bağlı diğer binaların da düzenli onarımı sağlanacaktır. Gelirlerin harcanmayıp artan kısmı ise her yıl, tekkenin asıl öneminin tespiti amacıyla hemen yakınında yapılacak kazılar için kullanılacaktır.

Sofya'daki Arkeoloji Enstitüsü'nün yanı sıra arkeologlarımızın, profesrlerimizin ve tarihçilerimizin büyük çoğunluğu, "Demir Baba" tekkesinin Bulgar arı Omurtag tarafından hayattayken yaptırılmış ve yazıtlarda adı geçen o görkemli mezar olduğu kanaatini paylaşmaktadır.

Sayın Başkanı, tekke gelirlerinin Türk halkına devredilmesine ilişkin belgeleri; özellikle Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı protokolü ile Razgrad Sancak Başkanı'na sunulan 8 Aralık 1888 tarihli ve 3368 sayılı raporu incelemeniz yerinde olacaktır. Bu belgelerden de anlaşılacağı üzere, tekke ve gelirleri belirsiz bir vakıf komisyonuna veya meçhul amaçlara değil, münhasıran Mumcular, Küçük Kokarca, Saladın, Kemanlar ve Büyük Ada köylerinin kullanımına tahsis edilmiştir. Dosyanın tamamı, söz konusu protokol ve raporla birlikte Ruşuk Sancak Daimî Komisyonu'nda bulunmaktadır.

Demir Baba Tekkesi'nin Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin gözetimine devredilmesiyle, yalnızca her Bulgar'ın millî duyguları derinden tatmin edilmekle kalmayacak, aynı zamanda yapının yıkılmaktan kurtarılması ve gelecek nesillere ebedî bir hatıra olarak aktarılması da güvence altına alınacaktır.

Demir Baba Tekkesi, uzun zamandan beri turistlerin gözde mekânı olup, çevre köylerdeki Bulgarlar ve şehir halkı için, ilk Bulgar hükümdarları Krum ve Omurtag'a dair hatıralarla dolu büyüleyici doğa içinde "Aziz İliya" gününün neşe içinde geçirildiği bir halk bayramı ve toplanma yeri hâline gelmiştir. Hiçbir siyasî gerekçe, bu eski Bulgar kutsal mekânının korunmasından sorumlu olan gerçek bir Bulgar'ın, yapıyı yalnızca gelir kaynağı olarak gören ve kendisini ihmal eden ellere bırakmasını mazur gösteremez; gerekli önlemler zamanında alınmazsa bu kutsal eser yok olacaktır.

Sonuç olarak, Sayın Sancak Başkanım, söz konusu tekkenin gelirlerinin Mumcular, Küçük Kokarca, Kemanlar, Saladin ve Büyük Ada köylerine devrine ilişkin dosyayı inceledikten sonra, bu köylerin gelirlerden tamamen vazgeçmiş oldukları ve bunları sözde bir vakıf komisyonuna devrettikleri hususu da dikkate alınarak, "Demir Baba" tekkesinin vakıf komisyonunun elinden alınması için hangi bakanlık nezdinde ve hangi usulle girişimde bulunulması gerektiği konusunda, mümkün olan en kısa sürede Razgrad Sancak Arkeoloji Cemiyeti'ni bilgilendirmenizi rica ederim.

Başkan: An. İv. Yavaşov (imza)

Sekreter: P. Mihailov (imza)

Ruşçuk Şehrindeki

Sayın Sancak Başkanı'nın Dikkatine.

№ 3'e Ek

Sayın Sancak Başkanı,

Karşı numara ile tarafınıza gönderdiğim yazıma ek olarak, gereksiz görmediğim için şu hususu da bilgilerinize sunmak isterim:

Tarafınıza hitaben yazdığım yazının bir suretini Sofya'daki Enstitüye de takdim etmiş bulunmaktayım. Ayrıca, "Demir Baba" tekkesi meselesinin daha kolay çözüme kavuşturulabilmesi amacıyla, 3 Şubat 1925 tarihli ve 55 sayılı talimat uyarınca, tarafınızdan gönderilecek cevabın birer suretini ve eski Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun tekkeye ait malların kendilerine tahsis edildiği köylere devrine ilişkin tutanağının [protokolünün] bir suretini ibraz etmem istenmiştir. Bunun yanı sıra, söz konusu malların vakıf malı mı yoksa devlet malı mı olduğunun tespit edilmesini sağlayacak dosya ve belgelerin de sunulması talep edilmiştir.

Toplanan bilgilere göre, söz konusu taşınmazlar vakıf komisyonu tarafından yasa dışı biçimde ele geçirilmiştir. Oysa devlet, bu malları, vakıf komisyonu o dönemde mevcut olmasına rağmen, Büyük Ada, Saladin, Kemanlar ve diğer köylerin vekillerine tahsis etmiştir.

Bu meselenin en uygun şekilde çözülebilmesi, "DEMİR BABA" tekkesi ile ona ait taşınmazların vakıf komisyonunun elinden alınarak ilgili köylere devredilmesi ve yönetiminin Zavet, Mumcular, Küçük Kokarca ve Kemanlar Belediye [Nahiye] Başkanları ile Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin bir üyesinden oluşan bir komisyona verilmesi ve bu komisyonun Rusçuk Sancak Daimî Komisyonu'nun denetimi altında faaliyet göstermesi hâlinde mümkün olacaktır.

Tekkeye ait gelirlerin tamamı, yalnızca tekkenin kendisi, ona bağlı taşınmazlar ve çevredeki bazı köylerin okullarının ihtiyaçları için harcanmalıdır.

Elde edilen bilgilere göre vakıf komisyonu, bugüne kadar toplanan gelirleri keyfi biçimde toplamış ve harcamıştır. Bu husus, Rusçuk Sancak Daimî Komisyonu tarafından söz konusu vakıf komisyonun muhasebesi üzerinde yapılacak inceleme ve denetimle de aydınlatılabilir.

Mümkün olan en kısa sürede tarafıma cevap verilmesini rica ederim; zira Sofya'dan cevabınız tarafımdan talep edilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak sizinle bizzat görüşmek üzere gelinmişti; ancak hastalığınız buna engel olmuştur.

Başkan: An. İv. Yavaşov (imza)

Sekreter: P. Mihailov (imza)

Başkent Sofya’da
Sayın Tarım Bakanı’nın
Dikkatine

Sayın Bakan,

Birkaç gün önce Bakanlığınıza bağlı hukuk müşaviri Sayın P. Kiranov, Deliorman’daki “Demir Baba” tekkesinin MÜLKİYETİ ve TASARRUFU konusunu araştırmak üzere Razgrad’a gelmiştir. Razgrad Arkeoloji Cemiyeti’nin yıllardır hazırlanan raporlarında bu tekke hakkında sürekli olarak yazıldığı ve söz konusu yerin bir BULGAR ÇARI’nın mezarı olarak kabul edildiği dikkate alındığında; ayrıca Rusçuk Sancak Daimî Komisyonu’nun 16 Eylül 1931 tarihli ve 5118 sayılı yazısına göre bu meselenin hâlen ciddiyetle incelenmekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda, işbu yazıyla konunun adil bir çözüme kavuşturulabilmesi için sizi yeniden bilgilendirmeyi gerekli görmekteyim.

“Demir Baba” tekkesi, eskiden beri Alevî-Bektaşî bir dergâh olup, Sultan II. Mahmud dönemine kadar burada Alevî rahipler - dervişler yaşamıştır. Aynı Sultan II. Mahmud, 1826 yılında Yeniçeri ocaklarını kaldırdığında, imparatorluğun her tarafındaki Alevî barınaklarını da kapatmış ve bunlara ait malları ihale yoluyla özel kişilere satmıştır. “Demir Baba” tekkesine ait taşınmaz mallar da bir İstanbullu tarafından satın alınmış; bu kişi [1877 - 1878] Kurtuluş Savaşı’na kadar tekkeden yararlanmış, işgal sırasında Türkiye’ye kaçmış ve kanunda öngörülen süre içinde geri dönmediği için tekkenin malları 1878 yılından itibaren sahihsiz kalmış ve devlet tarafından muhacir [firari] malları olarak ele geçirilerek 1889 yılına kadar yönetilmiştir. Son kiracı Razgradlı Katerin Petrov olmuştur.

Tekke çevresindeki Kemanlar, Saladin, Zavet, Mumcular, Küçük Kokarca ve Büyük Ada köylerinin halkı, 1888 yılında Maliye Bakanlığı’na başvurarak tekkenin ve mallarının kendilerine tahsis edilmesini talep etmiştir. Gerekçeleri, evliya Demir Baba’nın kutsal mekânını serbestçe ziyaret ederek dinî vecibelerini yerine getirmek ve tekkeye ait taşınmazları bakımlı hâlde tutmaktır. Eski Razgrad Sancak Daimî Komisyonu, bakanlıkla uzun süren yazışmalardan sonra 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı kararla tekkeyi, adı geçen köylerin yetkilendirdiği Razgradlı Alevî-Bektaşî Ali Rıza H. Afuzov’a devretmiştir. Bu protokol ile kullanım amacıyla şu taşınmazlar teslim edilmiştir: tekke deresindeki dört (4) su değirmeni, elli (50) dönüm çayır, yüz on bir (111) dönüm tarla, iki (2) dönüm bahçe ve tekke sınırları içindeki tüm kapalı yapılar. Dolayısıyla tekke ve malları, vakıf komisyonuna değil, Alevî-Bektaşî Müslüman cemaatine tahsis edilmiştir; oysa Berlin Antlaşması’nda vakıf malları meselesinin iki (2) yıl içinde bir Türk-Bulgar karma komisyonu tarafından çözümleneceği öngörülmüş ve bu haklar ayrıca korunmuştur.

Bu şekilde tekkenin yönetimi 1901 yılına kadar sürmüştür. Ancak Razgrad sancağının kaldırılarak Rusçuk’a bağlanmasından sonra, Rusçuk Sancak Meclisi 21 Eylül 1904 tarihli ve 9 sayılı protokolle, Kemanlar belediyesi sınırları içindeki “Demir Baba” tekkesinin ve mallarının Müslümanların dinî idaresine ilişkin muvakkat talimatnamenin III. bölüm hükümlerine tabi olmasına karar vermiş; gerekçe olarak da “tekke yönetiminin kadim zamandan beri Türkler tarafından yürütülmüş olması ve bu nedenle vakıf mülkü sayılmasının kaçınılmaz olduğu” ileri sürülmüştür. Bu karara dayanarak Rusçuk Sancak Yönetimi, 21 Mayıs 1905 tarihli ve 6059 sayılı yazıyla Razgrad Kaymakamına tekke mallarını mevcut gayrimeşru mütevellilerden alarak Razgrad Vakıf Encümeni’ne devretmesini emretmiştir. Oysa İçişleri Bakanlığı’nın 13 Ekim 1904 tarihli ve 4036 sayılı yazısında, söz konusu protokoldeki kararların yalnızca bilgi mahiyetinde olduğu açıkça bildirilmiştir.

Sayın Bakan, tekke ve mülkiyetin “eskiden Türkler tarafından yönetilmiş olması” gerekçesiyle bir vakıf heyetine devredilmesinin hem dayanaksız, hem de her Bulgar için utanç verici olduğuna inanıyorum; özellikle de bir zamanların “Türk Deliorman”ının artık Bulgar kimliği kazandığı günümüzde bu durum kabul edilemez. Aydınlatıcı olması bakımından şunu da eklemek isterim ki, 1889 yılında tekke ve malları köylere kullanım amacıyla devredildiğinde, Kemanlar köyünde —ki o dönem kaza merkeziydi— yalnızca dört Bulgar hanesi vardı. Bugün ise burada dört sınıflı ve dört öğretmenli bir ilkokul ile üç sınıflı ve dört öğretmenli bir ortaokulu dolduracak sayıda Bulgar nüfus bulunmaktadır. Mumcular köyünde o zaman hiç Bulgar yokken bugün iki öğretmenli bir ilkokul vardır. Küçük Kokarca’da o zaman yalnızca 21 Bulgar hanesi varken bugün üç öğretmenli bir ilkokul bulunmaktadır. Zavet köyünde eskiden 62 Bulgar hanesi varken bugün yedi sınıflı ve yedi öğretmenli bir ilkokul ve

üç sınıflı ve dört öğretmenli bir ortaokul mevcuttur. Saladin köyünde o zaman Bulgar yokken bugün dört sınıflı ve bir öğretmenli ilkokul vardır. Büyük Kocarca'da 29 Bulgar hanesi bulunurken bugün dört sınıflı ve iki öğretmenli bir ilkokul bulunmaktadır.

Bundan şu sonuç çıkar ki, Deliorman'ın Bulgarlar tarafından iskân edilmesi ve Bulgar okullarının açılmasıyla köylerin ihtiyaçları artmış; bu nedenle tekke taşınmazlarından elde edilen gelirlerin, zamanını doldurmuş vakıf komisyonu tarafından toplanıp her türlü (hatta muhtemelen millet aleyhine olan) amaçlar için harcanması yerine, yerel ihtiyaçlara tahsis edilmesi daha uygun olacaktır.

Buna ilaveten, vakıf komisyonu, tekkenin kendi tasarrufundan çıkarılması meselesinin gündeme geldiğini fark eder etmez, tekkeye ait bütün taşınmazlar için resmî mülkiyet senetleri temin etme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, iki-üç yıl önce, nüfuzlu bir toplum adamı ve milletvekili olan bir avukatla anlaşmaya varmış; söz konusu kişi, yüksek bir ücret karşılığında gerekli senetleri sağlamayı, ardından taşınmazların süratle ikinci ve üçüncü şahıslara devredilmesini ve nihayetinde Bulgaristan'dan göç esnasında kolaylıkla elden çıkarılmasını temin etmeyi üstlenmiştir; bu yöntemi uygulayanlardan biri de AHMED BEY H. NECİB BEEV olmuştur. Ancak bu girişimler, "BULGAR ESKİ ESERİ" olarak resmi gazetede ilan edilmiş bulunan ve Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin denetimi altına alınan statü sayesinde engellenmiştir.

Son olarak, Sayın Bakan, birkaç yıldan beri kesintisiz olarak 2 Ağustos Aziz İliya gününde düzenlenen **ulusal şenliğe** çevredeki Bulgar nüfusunun, hatta daha uzak köy ve kasabalardan gelenlerin akın ettiğini belirtmek isterim. Gün boyunca mezar yapısına kadın ve erkekler doluşmakta; boş tahta tabutun önüne konulmuş şamdanlarda balmumundan mumlar yakılmakta, istavroz çıkarılmakta ve eğilerek selâmlamada bulunmaktadır. Bundan, Demir Baba Tekkesi'nin artık yalnızca dinî değil, belki de **büyük Bulgar Çarı Omurtag**'ın kalıntılarının bulunduğu millî bir mekân hâline geldiği sonucu çıkarılmaktadır. Rusçuk Sancak Meclisi'nin 21 Eylül 1904 tarihli ve 9 sayılı protokolünde de belirtildiği üzere burası Türkler, Bulgarlar ve Rumlar tarafından ziyaret edilmektedir. Yaklaşık dört kilometre uzunluğundaki, asırlık ağaçlarla süslü romantik orman vadisi o gün insanlarla ve arabalarla dolup taşmakta; türkülerin söylendiği, gayda ve keman seslerinin yankılandığı, coşkulu halk oyunlarının oynandığı bir manzara ortaya çıkmaktadır.

Asıl amacı Razgrad bölgesindeki tarihî eserleri korumak olan Razgrad Arkeoloji Cemiyeti, Bulgar ruhunu ve duygusunu tatmin edip huzura kavuşturma yönündeki kutsal görevini yerine getirerek, Bulgar "**Pek Meşhur Omurtag Mezar Yapısı**"nın yıkımdan korunması için sesini yükseltmektedir. Bu tek olan Bulgar kutsal yadigarının gelecek nesiller için korunması adına zamanında önlemler alınırsa, devlet ne maddî ne de siyasî bakımdan zarara uğrayacaktır.

Devlet bunu ancak 14 Şubat 1915 tarihinde Millet Meclisi'nin Varna yakınlarındaki "**Alaca Manastır**" eski eserini korumak için yaptığına benzer bir jestle gerçekleştirebilir. O tarihte Meclis, Alaca Manastır'ın tüm çevresinin korunmasını devretmiş ve emanet etmiştir. Bu bölge; 2500 dönüm orman, yaklaşık 150 dönüm sebze bahçesi ve yazlık sağlıklı konaklama (sanatoryum) için ayrılan 1500 metre uzunluğunda ve 70 metre genişliğindeki "Uzun Kum" sahil şeridinden oluşmaktadır.

Bu alanlardan elde edilen tüm gelirler toplanarak Varna'da özel bir müze binasının inşası için bir fon oluşturulmaktadır. Aynı uygulama **Demir Baba Tekkesi** için de geçerli olmalıdır. Razgrad Arkeoloji Cemiyeti, tekkenin **Deliorman**'da eşsiz romantik orman güzelliğine sahip vadisini bir halk parkına dönüştürmeyi taahhüt etmektedir. Bu kapsamda, Bulgar yadigarı olan "Bulgar Kurucu Çar Omurtag'ın Pek Meşhur Türbesi"ndeki hasarlar düzenli ve zamanında onarılacaktır. Böylece Razgrad "**Deliorman**"ı, Kuzeydoğu Bulgaristan'da dinlenme ve istirahat için eşsiz bir ormanlık sayfiye yeri hâline gelecektir; bu sebeple bölgenin mutlaka korunması ve güzelleştirilmesi gerekmektedir.

Tekke ve malları hakkında Razgrad Arkeoloji Cemiyeti raporlarında ayrıntılı olarak yazılmıştır: I. raporda s. 4; II. raporda s. 2-4; III. raporda s. 7-12; IV. raporda s. 2-7; V. raporda s. 6-8; VI. raporda s. 18-27.

İmzalar:

Başkan: An. İv. Yavaşov (imza)

Sekreter: Penyu Mihailov (imza)

Dış İşleri ve Mezahib Bakanlığı

Dinî İşler Dairesi

No: 1822-53-V

13 Mart 1933

Sofya

**Razgrad
Arkeoloji Cemiyeti
Başkanı'nın Dikkatine**

22 Ocak 1925 tarihli ve 3 sayılı yazınıza cevaben.

Sayın Başkan,

Dış İşleri ve Mezahib Bakanlığı, Cemiyetinizin elinde bulunan "Demir Baba" tekkesine dair bilgilerin Bakanlığımıza sunulmasını rica etme şerefine haizdir. Ayrıca, karşı numaralı yazıda zikredilen; eski Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun Razgrad Sancak Başkanlığı'na sunduğu 8 Aralık 1888 tarihli ve 3368 sayılı rapor ile aynı komisyonun 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı tutanağının [protokolünün] birer suretinin, mümkün olduğu takdirde, Bakanlığımıza gönderilmesini de rica ederiz.

Baş Katip.

Elçi.

Daire Başkanı.

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti

No 68

27 Mart 1933

Razgrad

Dış İşleri ve Mezahip Bakanı'nın Dikkatine

(Dinî İşler Dairesi)

Sayın Bakan,

Öncelikle "Demir Baba" tekkesi hakkında istenen bilgileri daha kısa bir süre içinde hazırlayıp sunamadığım için özür dilerim. Ancak bu konuda son derece iyi bilgi sahibi olduğumu temin ederim; zira 1885 yılından 1893 yılına kadar, eski Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'nun bulunduğu binada, tüm eski Razgrad sancağının Sancak Eğitim Müfettişi sıfatıyla görev yapmış bulunmaktaydım.

"Demir Baba" Tekkesi Hakkında Bilinenler

"Demir Baba" tekkesi, Osmanlı döneminde ne zamandan beri mevcut olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Bektaşî-Kızılbaş barınağıymış. (Bektaşî-Kızılbaşlar, İslam'ı daha yumuşak bir biçimde benimsemiş bir Müslüman mezhebi olup, yaşam tarzları ve ahlak anlayışlarıyla diğer Müslümanlardan ayrılırlar; yalnızca onlar Aziz [Evliya] "Demir Baba"yı yüceltmış, tekkeyi ziyaret ederek kurbanlar kesmişlerdir.) Bu husus, yalnızca Deliorman'daki Bektaşî nüfus tarafından değil, aynı zamanda 1651 yılında Bulgaristan'da bulunmuş olan Türk yazar ve seyyah Evliya Çelebi tarafından da doğrulanmaktadır. Evliya Çelebi, burada **"yüz elliye kadar fakir dervişin" bulunduğunu, bunların ruhani tefekküre daldıklarını ve imparatorluk ile sultanın şanı için Tanrı'ya dua ettiklerini; mutfakta gece gündüz yemekler pişirildiğini ve sabah akşam yoldan geçenlere ikram edildiğini yazmaktadır**".

Bu durum, Sultan II. Mahmud'un saltanatına, yaklaşık 1835 [?] yılına kadar devam etmiştir. Sultan II. Mahmud, Yeniçeri ocaklarını ortadan kaldırdığında bu Bektaşî Derviş barınağını da kapatmış; tekkeye ait binalar, tarlalar, çayırılar, su değirmenleri ve diğer mülkler açık artırmayla satılmış ve bir İstanbullu tarafından satın alınmıştır. Bu kişi, mülklerin yönetimini hususi bir zaviyedara vermiştir. Bulgaristan'ın kurtuluşuna kadar mülklerin idaresi bu şekilde sürmüştür; ancak zaviyedar ile mülk sahibi Türkiye'ye kaçmış ve savaş sonrası kanunda öngörülen süre içinde geri dönmediklerinden, devlet tüm mülkleri devlet malı olarak kayda geçirmiş ve 1878-1889 yılları arasında Razgrad Sancak Daimî Komisyonu tarafından yönetmiştir. Yalnızca türbe ve bazı binalar, tekkeyi ziyaret eden Bektaşî ziyaretçileri kullanımına bırakılmıştır.

1888 yılında Kemanlar, Mumcular, Zavet, Saladın ve Büyük Ada köylerinin nahiye yönetimleri, tekkenin ve mallarının kullanım amacıyla kendilerine devredilmesi için Maliye Bakanlığı'na başvuruda bulunmuşlardır. Başvuru, Maliye Bakanlığı tarafından 19 Eylül 1888 tarihli ve 10580 sayılı yazıyla Razgrad Sancak Başkanı'na gönderilmiş; konunun Razgrad Sancak Daimî Komisyonu tarafından incelenmesi ve görüş bildirilmesi istenmiştir. Razgrad Sancak Daimî Komisyonu, 7 Ekim 1888 tarihli ve 15 sayılı kararında, tekkenin eşkıya çetelerinin saklandığı bir yer olduğu ve kolluk kuvvetleriyle yaşanan çatışmalarda ölümler meydana geldiği gerekçesiyle devredilişe karşı çıkmıştır (7 Kasım 1888 tarihli ve 75 sayılı kararın A bendi'ne bakınız).

Bunun üzerine Razgrad Sancak Yönetimi, 3 Aralık 1888 tarihli ve 13654 sayılı yazıyla Razgrad Sancak Daimî Komisyonu'na tekkeye ait malların devlet mi yoksa vakıf malı mı olduğunu sormuş; 8 Aralık 1888 tarihli ve 3368 sayılı cevapta bu **malların muhacir ve sahipsiz** ["bejanski-bezstopanski"] olduğu, hiçbir zaman vakıf malı sayılmadığı bildirilmiştir (3 Aralık 1888 tarihli 13654 ile 8 Aralık 1888 tarihli 3368 sayılı kararın B bendine bkz.). Daha sonra Maliye Bakanlığı, 23 Kasım 1888 tarihli 36481 ve 23 Mart 1889 tarihli 11297 sayılı yazılarıyla malların Müslüman nüfusa devredilmesinde ısrar etti (23 Kasım 1888 tarihli 36491 ile 23 Mart 1889 tarihli 11297 sayılı kararın C bendine bkz.).

Uzun süren yazışmaların ardından Razgrad Sancak Daimî Komisyonu, 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı protokolle, orada kayıtlı taşınmazların (15 Mayıs 1889 tarihli 35 sayılı protokolün G bendine bkz.) yetkilendirilmiş ve onaylanmış kişiye devredilmesine karar vermiştir (Kemanlar nahiye

yönetiminin 21 Nisan tarihli ve 5 sayılı kararın D bendine bkz.). Bu şekilde çevre köylere devredilen tekke ve ona ait taşınmazlar, Razgrad sancağı mevcut olduğu sürece köyler tarafından tayin edilen zaviyedar tarafından idare edilmiştir. Ancak 1904 yılında Razgrad sancağının kaldırılarak Rusçuk sancağına bağlanması üzerine, 21 Eylül 1904 tarihli ve 9 sayılı protokolle "Demir Baba" tekkesi ve taşınmazlarının kim tarafından idare edileceği meselesi gündeme getirilmiş; "tekkenin yönetiminin kadim zamanlardan beri Türkler tarafından yürütüldüğü ve bu nedenle vakıf mülkü sayılmasının kaçınılmaz olduğu" görüşü ileri sürülerek, Rusçuk Sancak Meclisi'nin 21 Eylül 1904 tarihli ve 9 sayılı protokolü ile tekkenin Razgrad Vakıf Komisyonu'na devredilmesine karar verilmiştir. Ancak bu protokolde, İç İşleri Bakanlığının 13 Ekim 1904 tarihli ve 4036 sayılı yazısında yer alan ve "burada belirtilen kararların yalnızca bilgi mahiyetinde olduğu" yönündeki kenar notu dikkate alınmamıştır. Bu durumda söz konusu not göz önünde bulundurulduğunda, 9 sayılı protokolün onaylanıp onaylanmadığı hususu tartışmalıdır (9 sayılı protokolün E bendine bkz.).

Görüldüğü üzere, Sayın Bakan, tüm bu yazışmalardan açıkça anlaşılmaktadır ki "Demir Baba" tekkesi ve ona ait taşınmazlar hiçbir zaman vakıf malı olmamıştır; dolayısıyla bunların Türklere devrine ilişkin gerekçeler yalnızca dayanaksız olmakla kalmayıp, her Bulgar için utanç verici niteliktedir. Osmanlı döneminde de tekkenin özel mülk olduğu, eski zaviyedar tarafından açılan dava sonucunda ve bütün yargı mercilerinde Bulgar devletinin, eski Razgrad Maliye Müdürü Nikola Petrov'un vekâletiyle davayı kazanmasıyla sabit olmuştur. Hatta İstanbul'daki vakıflar idaresinde yapılan incelemede de "Demir Baba" tekkesinin vakıf olarak kayıtlı olmadığı görülmüştür. Ayrıca 15 Mayıs 1889 tarihli ve 35 sayılı protokolde, tekkeye ait taşınmazlar arasında herhangi bir orman yer almamasına rağmen, vakıf komisyonu 1929 yılında 210 dekarlık bir alanı —şüphesiz yasa dışı olarak, ancak orman idaresinin izniyle — kesmiş; bu yıl da benzer bir teşebbüste bulunmuş, fakat bildiğim kadarıyla buna izin verilmemiştir.

Millî Maarif Bakanlığının 3 Haziran 1924 tarihli ve 2103 sayılı emriyle, kazadaki taşınmaz eski eserlerin korunması görevi tarafıma verilmiş; bunlar arasında en önemlilerinden biri olan Bulgar Çarı Omurtag'ın mezarı olduğu kabul edilen yapı hakkında Sayın Rusçuk Sancak Başkanı'nın dikkatini çekerek, söz konusu eserin bir vakıf komisyonunun elinden alınması ve korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiş bulunmaktayım. Zira Sofya Arkeoloji Enstitüsü tarafından görevlendirilen komisyon, bu eski eserin ihmal edildiğini ve kısa zamanda tamamen harap olacağını tespit etmiştir (22 Ocak 1925 tarihli ve 3 sayılı yazının G bendine bkz.). Bu yazıya ayrıca, Bulgar çarı inşacı [kurucu] Omurtag'ın pek meşhur mezarının korunması için alınması gereken tedbirleri de eklemiş bulunmaktayım (27 Şubat 1925 tarihli ve 10 sayılı yazının H bendine bkz.).

Nihayet 1932 yılında, Tarım Bakanlığı hukuk müşaviri Sayın Kiranov Razgrad'a gelerek "Demir Baba" tekkesi ve ona ait taşınmazlar hakkında bilgi toplamıştır. Bu vesileyle, tekkeye dair bütün hususların bilinmesi amacıyla, Sayın Bakan'a sunduğum özel bir raporda, tekkenin bütün tarihçesini ve korunmasına ilişkin mütevazı kanaatimi arz etmiş bulunmaktayım (15 Mart 1932 tarihli ve 59 sayılı yazının H bendine bkz.).

"Demir Baba" tekkesi meselesinin açıklığa kavuşturulması amacıyla, Razgrad Arkeoloji Cemiyeti'nin yıllık raporlarında konu ayrıntılı biçimde ele alınmıştır: II. Raporda s. 2-4; III. Raporda s. 7-12; IV. Raporda s. 2-7; V. Raporda s. 6-8; VI. Raporda s. 18-27. Bu raporlar tarafımdan eklenmiş olup, Sayın Bakan'ın meselenin bu belgeler ışığında incelenmesini uygun göreceği kanaatindeyim.

Saygılarımla,

Razgrad Arkeoloji Cemiyeti Başkanı: An. İv. Yavaşov

Sekreter: St. Slavov

Not: 1928 yılında "Zora" gazetesinde yayımlanan bir yazıda, Profesör Todorov-Balan, Eski Bulgar Hukuku Profesörü Blagoev, Şumnu Sancak Başkanı V. Raşkov, Şumnu Arkeoloji Cemiyeti Başkanı İv. Mollov, Zavet köyü belediye başkanı ve öğrenci Raşkov'un tekkeyi ziyareti vesilesiyle şu ifadeye yer verilmektedir:

"Çevredeki zavallı Türk nüfusun oyları uğruna, Kurtuluş'tan sonra bir millî kutsal mekânı tapusuz bir vakıf mülküne dönüştürmeye hangi sarsılmaz ihanet vicdanı cüret edebilmiştir?"

Demir Baba Tekkesi

“**Demir Baba**” tekkesi meselesi, Arkeoloji Cemiyetimiz tarafından, onu bugüne kadar hâlâ açıklanamayan bir yolla ele geçirmiş bulunan Türk vakıf komisyonunun elinden alınması amacıyla gündeme getirilmiş olmasına rağmen henüz çözüme kavuşturulmamıştır. Rusçuk Sancak Başkanlığı ile yürütülen bütün yazışmaların, tarafıma sözlü olarak bildirildiğine göre, meselenin çözümü için Bakanlığa gönderildiği anlaşılmaktadır. Hatta, ilgili nahiye yönetimlerinin (belediyelerin), tekkenin Razgrad vakıf komisyonunun elinden nasıl alınabileceği hususunda kendilerine yol gösterilmesi için Sancak Başkanlığı’na sundukları dilekçeye dahi cevap verilmemiştir.

Tekkenin ve ona ait gelirlerin kullanım hakkının devredildiği nahiye yönetimleriyle yapılan yazışmalardan ve bu yönetimlerin sayın belediye başkanlarıyla yaptığım şahsî görüşmelerden, tekkenin ve gelirlerinin idaresinin köyler tarafından seçilen zaviyedardan nasıl olup da Razgrad vakıf komisyonunun eline geçtiği bugüne kadar tespit edilememektedir.

Daha da dikkat çekici olan husus, ilgili nahiye yönetimlerinin —yani Kemanlar, Küçük Kokardja, Zavet ve Mumcular köylerinin— kayıtsızlığıdır. Zira 1888 yılında yaptıkları başvurular üzerine tekkenin ve gelirlerinin kullanım hakkı kendilerine devredilmiş olmasına rağmen, ne muhtemelen bir zamanların “**pek meşhur Omurtag Mezarı**” olan bu anıtsal yapının yıkımdan korunmasıyla ilgilenmekte, ne de bu gelirlerin hiç değilse kendi okullarının giderleri için kullanılmasını talep etmektedirler; oysa söz konusu gelirler kendilerine tahsis edilmiş olup herhangi bir vakıf komisyonuna verilmemiştir.

Mevcut yazıtlar, bugünkü Mumcular köyü civarında Bulgar çarı Omurtag’ın hayattayken kendisi için bir “**pek meşhur mezar**” inşa ettirdiğini açıkça ortaya koymakta ve doğrulamaktadır. Bu mezarın, etrafı hendekle çevrili ve yakınında dört höyük daha bulunan “**Mumcular Höyüğü**” olması ihtimali üzerinde bazı arkeologlarımız durmakta ise de, bu mezarın bizzat “**Demir Baba**” tekkesindeki **türbe** olması da kuvvetle muhtemeldir.

Bugün Veliko Tırnovo’daki “Sv. Çetirideset Miçenitsi” [“Aziz Kırk Fedaî”] Kilisesi’nde bulunan sütun üzerindeki yazıt şu şekildedir:

“Büyük Han Omurtag, eski ikametgâhında [evinde] kaldığı sırada Tuna boyunda pek şanlı bir saray inşa etti. İki pek meşhur saray arasındaki mesafeyi ölçtükten sonra ortasına bir mezar yaptım; mezarın tam ortasından eski sarayıma kadar 20 bin orgia ve Tuna’ya kadar da 20 bin orgia vardır. Mezarın kendisi pek meşhurdur. Yeri ölçtüklerinde bu yazıtı koydular. İnsan iyi yaşasa da ölür ve yerine başkası doğar. Sonradan doğacak olan, bu yazıtı gördüğünde onu yaptıranı hatırlasın. Hükümdarın adı büyük han Omurtag’dır. Tanrı onu yüz yıl yaşamakla şereflendirsin.”⁹

1905 yılında Çatallar (bugünkü Krumovo) köyü yakınlarında bulunan başka bir yazıt da, Omurtag’ın Pliska’da hüküm sürerken Tıça nehri üzerinde —bugünkü Preslav yakınında— bir “aul” inşa ettirdiğini göstermektedir. Yazıt şöyledir:

“Tanrı’dan gelen hükümdar Kan Yubigi Omurtag, doğduğu yerde Tanrı’dan hükümdardır. Pliska karargâhında kaldığında Tuça üzerinde bir aul yaptı ve gücünü Rumlara ve Slavlara karşı daha da pekiştirdi. Aul’un arkasında Tuça üzerinde ustaca bir köprü yaptı ve kalenin içine dört sütun dikti; sütunların önüne iki aslan koydu. Tanrı, Tanrı’dan gelen Hükümdara [Kneze, Beye] imparatoru ayaklarıyla çiğneme şerefini versin. Tuça aktıkça ve Bulgarların birçok düşmanını durdurdukça, düşmanlarını sevinç ve neşe içinde boyunduruk altına alarak yüz yıl yaşasın. Bu yapının tarihi Bulgar takvimine göre ‘sigorelem’, Rum [Bizans] takvimine göre 15 indiktiondur.”¹⁰

Şu hususun bilinmesi gerekir ki, “Demir Baba” tekkesi artık dinî bir yer olmaktan ziyade millî bir nitelik kazanmıştır; zira burası, din ve milliyet farkı gözetmeksizin tüm Bulgar halkı için, büyük Bulgar çarı Omurtag’ın fânî kalıntılarının bulunduğu kutsal bir mekân hâline gelmiştir. Omurtag ne Hristiyan ne de Müslümandı; o, o dönemlerde bugünkü Bulgaristan’da yaşayan herkes gibi bir inanca sahipti.

Bu bakımdan, Razgrad Türk müftüsünün —ki kendisi Bulgar devlet memurudur— 2 Ağustos 1926 tarihinde kutlanan “Aziz İliya” günü öncesinde, o gün çevre halkının din ve milliyet

9 Çeviri: V. Zlatarski. *İstoriya*, s. 325-326.

10 Geza Feher. *Pametnitsi na prabilgarskata kultura. İzvestiya na Bilgarskiya arheologičeski institut*. III, 1925, s. 68.

farkı gözetmeksizin ziyaret ve dinlenme amacıyla akın ettiği bu güzel ve romantik Deliorman vadisine Bulgarların alınmaması, onların varlığıyla kutsal yerin kirletileceği ve olayların çıkabileceği gerekçesiyle yetkililerden yazılı yardım talep etmesi, son derece yersiz ve anlamsızdır. Dolayısıyla söz konusu yazının amacı, vatandaşları uzlaştırmak değil; millî ve dinî duyguları kıskırtmak olmuştur.

Mezar Üzerinde Haydutça Bir Kutsala Saygısızlık

Her yıl olduğu gibi, 1927 yılında da 2 Ağustos günü, "Aziz İliya" yortusunda, Demir Baba tekkesinde, Deliorman'daki Bulgar nüfus —Kemanlar ve çevre köylerden gelenlerle birlikte— o güne kadar görülmemiş bir kalabalık hâlinde toplanmıştır. Tekkenin kuzeyinden Zavet yoluna kadar bütün vadi, binlerce insan ve arabayla dolup taşmıştır. Geçici olarak kurulmuş eğlence çadırları ile şekerleme ve bonbon satan dükkânlardan oluşan adeta bir panayır kurulmuştur. Özellikle havanın güzelliği ve ayrıca o gün, asırlık karaağaçların altında "Bulgar Eski Eseri" Ortaklığı'nın toplanacağı haberinin yayılması, her zamankinden çok daha fazla insanın buraya akın etmesine sebep olmuştur.

Kutsal alanın avlusu ve türbe —yani mezarın kendisi— sürekli dolup taşmakta, kalabalık kaynamakta; halk büyük bir saygıyla mum yakmakta ve hediyeler sunmakta, hatta bazı dindar kadınların duaları ve eğilerek selamlamaları esnasında istavroz çıkardıkları görülmekteydi. Halkın, burada gerçekten Bulgar çarı Omurtag Han'ın fânî kalıntılarının bulunduğu kesin bir inanç beslediği açıkça hissedilmekteydi. "Bulgar Eski Eseri" Ortaklığı'nın toplantısı sona erdikten sonra halk, delegelerden bu yerin geçmişine dair bir şeyler anlatmalarını içtenlikle talep etmiş; Varna Arkeoloji Cemiyeti delegesi Sayın İvan Stoyanov, avluda türbe önündeki taş blok üzerine çıkarak, kısa sözlerle bu kutsal yerin her Bulgar için taşıdığı anlamı açıklamıştır: Bulgar çarı Omurtag'ın, kendi yazıtlarında da belirtildiği üzere, bin yıl önce hayattayken yaptırdığı pek meşhur mezarını biz torunlarına miras bıraktığını; onun kutsal kemiklerinin burada yattığını ve dolayısıyla mezarının burada aranması gerektiğini ifade etmiştir.

Binlerce kişiden oluşan kalabalığın coşkusu ve sevinci tarif edilemezdi; görkemli kayalık vadi Bulgar halk müziği ve şarkılarıyla yankılanmış, çeşitli yerlerde halk oyunları oynanmış ve bu büyük halk şenliği akşam saatlerine kadar sürmüştür. Uzun yıllardır, henüz resmî olarak tanınmamış Omurtag mezarı yanında bu ulusal şenlik bu şekilde kutlanmaktadır.

Ne var ki, bu şenlikten kısa bir süre sonra, Omurtag'ın mezarı üzerinde bir saldırı gerçekleştirilmiş; bu, bir kutsala haydutça saygısızlık olmuştur. Mezarın altındaki geniş yeraltı boşluğu —yani mozole [mezar altı yapısı] — bugüne kadar hiçbir Bulgar tarafından bilinmezken kırılarak açılmış; Bulgar çarının kemikleri saygısızca kirletilmiş, aşığılanmış ve etrafa saçılmış; uzun kol kemikleri bacak kemikleri yerine, bacak kemikleri de kol kemikleri yerine konulmuştur. Mezarda bulunan her şey yağmalanmış, hiçbir şey bırakılmamıştır. Bütün bunların, Bulgar dönemine ait her türlü izi yok etmek amacıyla yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bugün mezarda bulunan kemiklerin gerçekten ilk gömülenler olup olmadığı yahut aldatma amacıyla başka kemiklerin bırakılıp bırakılmadığı da bilinmemektedir.

Yıkımı gerçekleştirenler artık yetkililerce bilinmektedir; bunlar hapisten yeni çıkmış kimselerdir. Ancak asıl sorumlular —yani bu eylemin arkasındaki gerçek, manevî, failler— henüz ortaya çıkarılamamıştır. Mezarın bugünkü gaspçı "sahipleri" olan sözde vakıf komisyonunun bu olaylardan haberdar olmaması düşünülemez; zira onların orada güvenilir bir temsilcisi ve sürekli bir sorumlu gözetmeni bulunmaktadır. Üstelik ne kapı ne de kilit kırılmadan, doğrudan mezarın içinde, mozolenin tuğla tonozu kırılarak bu haydutça saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu durumda, bütün bu eylemlerin bizzat Komisyon [Encümen] tarafından ya da en azından onun bilgisi dâhilinde yapılmış olduğu şüphesi doğmaz mı? Komisyon, "kendi evliyalarının mezarı"nın tahrip edilip yağmalanmasına dair en küçük bir şikâyette bulunmamış, hatta suçluların bulunması için zamanında polise başvurma gereği dahi duymamıştır. Fiilî failler, Rusçuk Sancak Başkanlığı'nın 8 Şubat 1928 tarihli ve 789 sayılı yazısıyla Cemiyete bildirilmiş olup bunlar: Bayram Tahir Çavuşev, Mehmed Hasanov Ezerçeli ve Arnaud Halil'dir.

Bütün bunlar artık bilinir hâle geldikten ve Bulgar çarı Omurtag'ın mezarının yeri hakkında farklı görüşlerin varlığı ortadan kalktıktan sonra, mezarın ya Mumcular köyü civarında ya da bizzat tekkenin içinde aranması gerektiği açıktır. Zira tekke ne Türk, ne Roma ne de Bizans yapısıdır; bilakis

Protobulgar kökenlidir yahut mezar, Bulgaristan'daki en yüksek höyük olan Mumcular Höyüğü'dür. Demir Baba türbesi ne dış görünüşü ne de iç yapısı itibarıyla bir camiye, pagan tapınağına veya Hristiyan kilisesine benzer; o, yeraltı mozolesi bulunan gerçek bir mezardır. Yapı tekniğine bakıldığında bunun Protobulgar ve hanedanî bir eser olduğu, yani kutsal kalıntıların muhafaza edildiği bir han mezarı olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin büyük taş blokları, mezarın Protobulgar kökenini açıkça göstermektedir; bu, Bulgar mimar ve mühendislerinin de görüşüdür¹¹. Ayrıca yaklaşık 500 metre mesafede bulunan üç kale de, pek meşhur Omurtag Han'ın mezarını korumaktan başka bir amaca hizmet etmediği açıktır.

Ne yazık ki, bu Protobulgar yadigarını korumak için bugüne kadar hiçbir önleyici tedbir alınmamıştır; oysa eser artık "Bulgar eski eseri" olarak ilan edilmiştir. Bulgarların tarihî eserlere karşı gösterdiği bu ihmal öylesine ileri gitmiştir ki, bu kutsal mekânın kirletilmesine, mozolenin haydutça kırılıp yağmalanmasına ve Omurtag'ın kutsal beden kalıntılarının dağıtılmasına izin verilmiştir. Bütün bunlardan sonra, bu mezarın tahrip edilmesinin ve yağmalanmasının, bugünkü gayrimeşru sahiplerin bilgisi ve yönlendirmesi olmaksızın gerçekleştiğine inanmak mümkün müdür? Her ne kadar fiilî failler biliniyor olsa da, hangi ceza yok edilen bu tarihî mirası geri getirebilir?

Bu sebeple artık, dinî değil millî bir nitelik kazanan bu eski eserin korunması için acil tedbirlerin alınması gerekmektedir; aksi takdirde, bir gün yeni ve daha ağır sürprizlerle karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır.

Meşhur Bir Arkeolojik Buluntu

Deliorman'da, Kemanlar nahiyesine bağlı Zavet köyü yakınında, Razgrad'ın yaklaşık 30 km kuzeyinde, köyün kendisinden 1 km kadar güneyde, "Yeni Bağlar" denilen mevkiide, çiftçi Geno Stanev, geçen ilkbaharda 29 Nisan 1928 tarihinde yeni bir bağ dikmek için yer açarken, 70 cm derinlikte tanrı **Buda (Budda)**'ya ait bir tunç heykelcik çıkarmıştır. Bu heykelcik, aynı köyden Stoyan K. Kunev tarafından getirilmiş ve Razgrad Arkeoloji Cemiyeti Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Buda (**Budda**), Brahmanizme karşı Kuzey Hindistan'da ortaya çıkmış bir dinî biçim olan Budizmin kurucusudur. Buda adı, kutsal metinlerde Budamarga "**Buddhamarga**" (Buda'nın yolu – **Weg des Buddha**) olarak da geçmekte olup, kökeni Sanskritçe "Budnik" (**der Erweckte**) kelimesine dayandırılmaktadır. Bu terimle, hakikati bilme ve iyi işler sayesinde, hayatın ihtiyaçlarından tam kurtuluş ve dünyadan bütünüyle el çekiş kastedilmektedir. Başlangıçta Buda öğretisi, dinî bir mahiyetten ziyade, daha çok sosyal bir karakter taşımaktaydı.

Tarihsel bakımdan Budizmin tek gerçek öğreticisi ve kurucusu, İ.Ö. VII. yüzyılda, Ganj ovasına ve Himalayaların kuzey bölgelerine hâkim olan, başkenti Kapilavastu (**Kapilavstu**) olan, Sakya (**Sakja**) soyundan bir kral oğlu Siddarta (**Siddharta**)'dır. Onunla ilgili efsane, günahsız [lekesiz] bir biçimde dünyaya geldiğini anlatır: Tanrısal yüksekliklerden beyaz bir filin indiği ve beş renkli bir ışık huzmesi gibi annesinin bedenine girerek hamileliği başlattığı, doğumun ise sağ koltuk altı boşluğunun bulunduğu taraftan gerçekleştiği söylenir. Genç yaşlarından itibaren olağanüstü kabiliyetler göstermiş, yalnızlığa ve inzivaya eğilimli olduğu için ona Sakyamuni (Sakya'nın çilecisi) (**Einsiedler der Sakya**) denilmiştir. Hayatın geçiciliği ve çöküşü üzerine düşünerek, yaşamın bir ıstırap olduğu kanaatine varmış; bu nedenle tahttan, eşinden ve toplum hayatından vazgeçip yeni bir yaşam yolunu seçmiştir. Sakyamuni'nin öğretisi, kişinin kendinden bütünüyle vazgeçmesi ve bunu hayatının sonuna kadar kesin bir disiplinle uygulamasıdır.

Bu öğretisi, İ.S. VII. yüzyılda bütün Doğu'da kabul görmüş ve Çin'den Japonya'ya ve Moğolistan'a yayılmış; Volga'nın aşağı kesimlerinde yaşayan Kalmuklar arasında, Buryatlar arasında, hatta belki de Güney Sibiry'a'daki Bulgarlar arasında da etkili olmuştur. Günümüzde Budistlere Seylan'dan Baykal Gölü'ne, Kafkaslar'dan Japonya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada rastlanmakta olup, Uzak Doğu'da sayılarınının 470 milyondan fazla olduğu belirtilmektedir.

Şimdi asıl soru şudur: Buda heykelciği Bulgaristan'a nasıl ve hangi yolla gelmiştir. Bugünkü Bulgaristan topraklarına, bilindiği üzere, Güney Rusya'dan, Volga havzasından, tam da VII. yüzyılda,

11 Yubileen sbornik na Bılgarskoto injenerno arhitektno drujestvo., s. 18.

Asparuh Bulgarları göç etmiş; Tuna'nın ağzı ve Dobruca üzerinden ilerleyerek yerleşmişlerdir. Zavet köyü, Deliorman'da Dobruca'nın bir devamı gibidir ve Demir Baba Tekkesi'ne, yani Asparuh soyundan gelen Krum ve Omurtag'ın "Pek Meşhur Mezarı"na yaklaşık 7 km mesafededir; Omurtag, naaşının huzura kavuşacağı yeri burada seçmiştir.

O halde, o dönemde henüz Hristiyan olmayan Bulgarların, ata yurtlarından Budist olarak çıkmış olmaları ve Budist olarak Buda (**Buddha**) adlı ilahî figürü de beraberlerinde getirmiş bulunmaları mümkün müdür? Bu buluntu, büyük bir ihtimalle tarihçilerimizin ve arkeologlarımızın dikkatini çekecek ve böylece atalarımızın kadim inancı hakkında bilgi edinilmesine katkı sağlayacaktır.¹²

12 Meyers Konversations-Lexikon, Dritter Band.